

Geloof, arbeid en
economie

Geloof, economie
en duurzaamheid

Verarming en
verrijking

Diaconie

SchuldHulpMaatje

BEWERKEN

BEWAREN

REDACTIONEEL

De uitgave *Bewerken, bewaren en doorgeven* wordt u aangeboden ter gelegenheid van het beëindigen van de werkzaamheden van Landelijk bureau DISK en de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA per juni 2014.

De uitgave is opgebouwd rond de vijf perken die deze organisaties in de voorbije jaren met de nodige ijver hebben onderhouden: Geloof, arbeid en economie; Geloof, economie en duurzaamheid; Verarming en verrijking; Diaconie, zorg en Wet maatschappelijke ondersteuning; SchuldHulpMaatje. In ieder perk wordt terug- en vooruitgeblikt. Een en ander wordt omlijst door een in- en uitleiding.

INHOUD

Weinig kan veel	5
Geloof, arbeid en economie	8
Kerken helpen bij werkloosheid	10
Juni 2102: de tweede eeuwvergadering van de Bond Tegen de Haast!	13
Zin, geloof, de arbeid voorbij	14
Geloof, economie en duurzaamheid	18
Duurzaamheid op de kerkelijke agenda	20
Turn, turn, turn...	23
Duurzaamheid, welvaart en maatschappelijk verantwoord ondernemen	24
Arme Kant van Nederland/EVA	30
Interkerkelijk Diaconaal Overleg Lelystad	32
Warme hug!	35
Verarming en verrijking	36
Diaconie, zorg en Wet maatschappelijke ondersteuning	42
Diaconaal Platform Ede	44
Van adresloos naar filiaalhouder	47
Naar de participatiemaatschappij – maar welke?	48
SchuldHulpMaatje	54
Budget Op Orde Maken Hellendoorn	56
Wanneer kunnen we het laatste SchuldHulpMaatje uitwaaien?	59
SchuldHulpMaatje: een eigentijds antwoord op een urgent probleem	60
De financiers van landelijk bureau DISK en de Arme Kant van Nederland/EVA	66
Ga heen in vrede: uw dienst in de wereld begint nu	71
Colofon	75
Zegen	76

WEINIG KAN VEEL

Een klein beetje zout is in staat een gerecht op smaak te brengen. En een klein beetje gist doet het deeg rijzen, zodat er een luchtig brood van gebakken kan worden. Weinig kan veel, zo was de conclusie van de kinderbijbelschrijver, die de verhalen van Jezus over zout en zuurdesem navertelde.

Richard Vissinga

Een vast agendapunt in de vergaderingen van het Algemeen en Dagelijks bestuur van DISK vormen de 'Mededelingen en werk onder handen' van het pas afgelopen kwartaal. Bij de rapportage over het eerste kwartaal van dit jaar is een onderverdeling naar de activiteiten met betrekking tot het Bestuur, Representatie, Raad van Kerken in Nederland, Personeel, Tijdschriften, de Ab Harrewijn Prijs, Duurzame Kerk, Geloof en Economie, Duurzaamheid en Talenten, Sociale Alliantie, het Project SchuldHulpMaatje, de Arme Kant van Nederland/EVA, het Armoedeonderzoek 2013 naar diaconale hulp, Diaconie (oecumenisch en katholiek), Ariëns-Comité, Inleidingen en Media.

Een buitengewoon indrukwekkende opsomming van activiteiten. Dat leidt telkens tot de verwonderde uitroep: weinig kan veel. Een klein team op het Landelijk bureau is in staat een veelheid van ballen in de lucht te houden. Het Algemeen en Dagelijks Bestuur nemen op iedere vergadering met respect kennis van al dit werk.

Een tuin met bloemen

Je zou met enige fantasie het werk van DISK ook kunnen vergelijken met een tuin waarin een bonte veelheid van bloemen staat te bloeien. Oude planten waaruit de bloemen verdwenen zijn, zoals die van het arbeidspastoraat, maar ook jonge en nieuwe bloemen, die de laatste jaren zijn opgekomen, zoals de activiteiten rond het maatschappelijk verantwoord ondernemen en Het Budgetspel.

Net als de metafoor van zout en gist is ook die van de tuin met bloemen in de Bijbel terug te vinden.

Eerst een enkel woord over bloemen. In het evangelie richt Jezus de aandacht van zijn leerlingen op de leliën op het veld. Zij hebben geen andere roeping en doen ook niets anders dan lelie te zijn. En hoe! Zelfs de grote, wijze en rijke koning Salomo moest in al zijn luister zijn meerdere erkennen in de leliën met hun overweldigende schoonheid. Maar bloemen zijn ook een teken van vergankelijkheid. Het is met bloemen als met zoveel dingen: opgaan, blinken en verzinken. Vandaag staan ze in al hun glorie te bloeien, morgen zijn ze uitgebloeid.

Het is niet moeilijk deze dubbelheid ook in het werk van DISK te herkennen. De voorbeelden van hierboven van arbeidspastoraat, mvo en Budgetspel zijn aan te vullen met vele andere.

Vervolgens over de tuin. Het scheppingsverhaal van Genesis 2 vertelt hoe God, de Heer, de mens uit stof en aarde vormt en hem de levensadem in de neus blaast. Vervolgens brengt God, de Heer, de mens in de tuin van Eden, om die te bewerken en erover te waken (Gen 2:15). Daaruit is later de notie ontstaan van het rentmeesterschap: de mens is geen bezitter van de aarde, maar is als pachter met een duidelijke opdracht aangesteld.

Het is met bloemen
als met zoveel dingen:
opgaan, blinken
en verzinken.

De tuin is hier *pars pro toto* (staat voor het grotere geheel) voor de aarde, en het is van meet af aan duidelijk waartoe hij op deze aarde is aangesteld: om die te bewerken en te bewaren. Te bewerken opdat de aarde vruchten zal voortbrengen waarvan hij mag leven en genieten en die hij mag delen met de anderen. En te bewaren, namelijk voor de generaties die na hem komen.

Paradise lost

Het is boeiend om te ontdekken dat niet alleen de Bijbel weet heeft van een paradijselijk begin, maar dat ook andere religies hier weet van hebben en de verhalen aan hun aanhangers doorvertellen. Blijkbaar behoort dit besef tot de collectieve herinneringen die de meeste mensen met elkaar delen. Tegelijk is er de ervaring dat de werkelijkheid van alledag bepaald geen paradijs is. Het is kwijtgeraakt, verloren gegaan. De joodse en de christelijke traditie leggen de schuld hiervoor bij de mens, die uit hoogmoed en hebzucht de grenzen die hem gesteld waren, te buiten is gegaan.

Aan de opdracht die hij in het begin kreeg is niets veranderd; die is in stand gebleven. Alleen is er aan toegevoegd dat de mens nu zal zwoegen om van de aarde te eten, zijn leven lang. Of, zoals een oudere vertaling weergaf: in het zweet zijns aanschijns zal hij zijn brood eten. Er zijn weerstanden, die hij moet zien te overwinnen. Het is zoeken naar de goede grond. Niet overal willen de zaden ontkiemen

en de bomen vrucht dragen. Niet alle gewassen zijn geschikt om verbouwd te worden. Er zijn distels en doornen die het bewerken tot een zware arbeid maken.

Wie het werk van DISK typeert als een tuin met bloemen moet zich realiseren, dat er veel noeste arbeid, doorzettingsvermogen, creativiteit, geloof en geduld voor nodig zijn geweest om de bloemen te laten bloeien. Men moet zich ook realiseren, dat veel zaad aan ontkiemen niet toegekomen is en dat ook ongewenste gewassen ruimte van de tuin voor zich hebben opgeëist.

Overzicht en leiding zijn van levensbelang om de tuin op de juiste wijze te bewerken en voldoende te bewaren; anders gezegd, om de chaos te beteugelen, om het recht van de sterkste te bedwingen en het zwakke en kwetsbare te beschermen en te koesteren. Wie beschikt over dat overzicht? Wie over zulke leiding?

Ook die vragen zijn de Bijbel niet vreemd. Als in Israel in een roerige tijd van binnenvallende, brandschattende, al het gewas platbrandende roversbenden met daarnaast het ontbreken van een duidelijke leider de roep opkomt om een koning, vertelt een zekere

Wie zal straks zorgen voor de goede grond, voor de goede mest en voor de goede verzorging?

Jotam een fabel over de bomen die er op uit gingen om een koning te kiezen (Rechters 9). De olijfbom, de vijgenboom en de wijnstok bedanken voor de eer. Tenslotte vragen ze aan de doornstruik of hij hun koning wil zijn. Dat wordt een mislukking: vrede en gerechtigheid komen niet binnen bereik. Ieder blijft doen wat goed is in zijn ogen.

Van tuin naar stad

Het is boeiend om te zien dat de Bijbel begint met een tuin, maar daarmee niet eindigt. Er komt niet een moment dat de mens die uit het paradijs, uit de hof van Eden is verdreven, daarheen weer terugkeert. Hoe heerlijk het ook kan zijn om gehoor te geven aan de roep om terug te keren tot de natuur, in de Bijbel loopt de beweging van de tuin naar de stad.

Als in zijn verbanningsoord Patmos de apostel Johannes een blik mag werpen in de toekomst, ziet hij een stad, namelijk Jeruzalem, de stad van de vrede, uit de hemel neerdalen. Deze stad is het beeld van de plaats waar mensen overal vandaan elkaar ontmoeten, waar het leven geleefd en gevierd wordt, waar kloven van vreemdheid en vijandschap zijn overbrugd en waar zelfs geen afstand meer bestaat tussen God, de Eeuwige, en mensen: God woont bij de mensen. Dit wonderlijke visioen van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde uit Openbaring 21 heeft de eeuwen door mensen geïnspireerd om zich te blijven inzetten voor vrede, gerechtigheid en heelheid van te schepping en zich te verzetten tegen alles wat mensen bedreigt en uit elkaar drijft, tegen uitputting van de natuurlijke hulpbronnen, tegen verarming en verrijking en tegen uitsluiting. DISK heeft zich daar in de afgelopen decennia met presentie, presentatie en reflectie in de wereld van arbeid en economie in opdracht van de kerken bijgevoegd.

De bloemen van DISK

Het is een vreemde gewaarwording voor het team van Landelijk bureau DISK en op enige afstand daarvan het Algemeen en het Dagelijks Bestuur te ondervinden hoe aan de ene kant deze maanden in het teken staan van de beëindiging van de werkorganisatie van DISK, maar aan de andere kant het beroep op de expertise van DISK niet is verminderd. Hoe zal het nu gaan met de bloemen van DISK? Wie zal zorgen voor de goede grond, voor de goede mest en voor de goede verzorging?

Gelukkig laten sommige bloemen van DISK zich heel goed verpoten. Zij zullen elders hun schoonheid blijven vertonen, zoals bij Kerk in Actie en bij de Raad van Kerken. Voor andere bloemen wordt gezocht naar andere eigenaars. Wie weet wat daar allemaal van terecht gaat komen? Weer andere bloemen zullen uitbloeien en afvallen. Zo gaat dat nu eenmaal met bloemen. Dat is niet anders.

Maar vast en zeker zullen er ook hier en daar weer kleine bloempjes gaan bloemen. En misschien leveren die te zijner tijd een klein boeketje op. En wie weet ooit weer een mooie, grote bos!

Richard Vissinga is voorzitter van Stichting Landelijk bureau DISK.

“Ook andere religies hebben weet van een paradijselijk begin.”

“De mens is geen bezitter van de aarde, maar is als pachter met een duidelijke opdracht aangesteld.”

GELOOF, ECONOMIE EN ARBEID

Landelijk bureau DISK is opgericht met het oog op de ondersteuning van de diverse, vaak oecumenische, regionale werkeenheden voor arbeidspastoraat. Vanuit deze eenheden waren arbeidspastores aanwezig onder mensen in de wereld van de betaalde arbeid; in een latere fase ook onder mensen die werkloos of arbeidsongeschikt waren. Daarnaast is Landelijk bureau DISK steeds partner geweest van acht kerkgenootschappen op het terrein van vorming en toerusting rond betaalde en onbetaalde arbeid.

Materiaal voor viering en gesprek

Om te bevorderen dat plaatselijke geloofsgemeenschappen aandacht besteden aan thema's rond betaalde en onbetaalde arbeid heeft DISK vanaf 1984 materiaal voor viering en gesprek uitgegeven. Het materiaal sloot aan op momenten in het kerkelijk jaar waarop traditioneel aandacht is voor arbeid: de bid- en dankdag voor gewas en arbeid en de zondag van de arbeid op of rond 1 mei (feest van Sint Jozef de werkmans).

Handboek Arbeid en Kerk

De in het arbeidspastoraat opgedane ervaringen en inzichten zijn in de vorm van het handboek *Arbeid, zin en geloof* beschikbaar gekomen voor gebruik in geloofsgemeenschappen. Het in 2006 verschenen handboek bevat naast beschouwingen rond wat arbeid is veel bruikbare suggesties voor liturgie, pastoraat, diaconaat en catechese.

Beroep en Bezieling

In het bedrijfsleven bestaat onder leidinggevendenden een toenemende interesse in spiritualiteit en zingeving.

DISK heeft met het interviewproject Beroep en Bezieling zichtbaar gemaakt met welke bezieling mensen op de werkvloer hun werk verrichten.

Ze zijn aan de hand van een speciaal hiervoor ontwikkelde leidraad geïnterviewd door pastores. Vervolgens is ook de pastores gevraagd naar hun bezieling. De interviews zijn gebundeld en van wetenschappelijk commentaar voorzien in het boek *Beroep en Bezieling* (verschenen in 2010).

Duurzaamheid en Talenten

Met het project Duurzaamheid en Talenten bevordert DISK het gesprek over de wijze waarop mensen in hun eigen (werk)omgeving een bijdrage kunnen leveren aan de verduurzaming (*people, planet, profit*) van de samenleving. Om te beginnen zijn medewerkers – jong en oud – geïnterviewd over hoe zij in hun werk uitdrukking geven aan

hun betrokkenheid bij duurzame thema's. Van de interviews zijn vlot leesbare artikelen gemaakt.

In 2013 is het veelzijdige spel *Duurzaamheid: waar geef jij je talenten aan?* verschenen, dat je laat ontdekken hoe je (in je werk) voor verduurzaming kunt inzetten. Het spel is gepresenteerd tijdens verschillende workshops. Informatie over het spel en de artikelen zijn te vinden op de themawebsite www.duurzaamheidentalenten.nl.

Ab Harrewijn Prijs

Vanaf 2002 wordt jaarlijks op 13 mei, de sterfdag van dominee Ab Harrewijn, een geldprijs uitgereikt aan een persoon of groep personen die zich inspant voor de onderkant van de samenleving. Als Kamerlid van GroenLinks heeft Ab Harrewijn onvermoeibaar gepleit voor de zwaksten in de samenleving. Hij heeft zich als industriepredikant en oprichter van de werkgroep 'De arme kant van Nederland' ook altijd om hen bekommerd. Iedereen kan iemand voordragen. Een jury besluit welke vijf projecten worden genomineerd en wie er uiteindelijk met de prijs vandoor gaat. In diverse media wordt aandacht besteed aan de feestelijke prijsuitreiking. Informatie is te vinden op de website www.abharrewijnprijs.nl.

Bevrijde Tijd

Al weer enkele jaren geleden heeft DISK met de campagne 'Bevrijde Tijd' een bijdrage geleverd aan het maatschappelijk debat over de 24-uurseconomie. De directe aanleiding was het protest in kerkelijke kring tegen de verruiming van de winkeltijdenwet.

Er is een aantal nummers van het magazine *Bevrijde Tijd* met suggesties voor viering en gesprek op ruime schaal in de kerken verspreid. De video *Werktijd in balans* verschijnt en het boek *Een nieuwe economie, een bevrijde tijd. De rol van ICT in versnelling en onthaasting*. Met de IKON wordt een uitzending van een kerkdienst over het onderwerp verzorgd. De *Bond tegen de Haast* houdt haar eerste eeuwvergadering op zaterdag 14 september 2002.

OndersteBoven

Landelijk bureau DISK heeft altijd willen informeren en de opinievorming willen stimuleren over thema's op het brede terrein van geloof en economie. Vanaf 1986 heeft zij dit vooral gedaan met het kwartaalblad *OndersteBoven*. In het blad waren interviews, beschouwingen, aankondigingen en impressies te lezen.

KERKEN HELPEN BIJ WERKLOOSHEID

Je baan stopt... en dan? Voor veel mensen is het verlies van werk een ingrijpende gebeurtenis. Vooral als de aanleiding niet vrijwillig is. Kerken en diaconieën kunnen voor werkzoekenden van grote betekenis zijn bij het (her)vinden van een plek in de samenleving.

Wim Althuis

Deze bijdrage biedt in vogelvucht een overzicht van bruikbare werkvormen die kerken kunnen helpen bij de bewustwording en toerusting voor de steun van mensen die zonder werk zijn komen te zitten. De lijnen van diaconaat, pastoraat en gemeenteopbouw komen hierin bij elkaar.

Luisterend oor

Kerken kennen een lange traditie in het omgaan met werk en werkloosheid. Kerken vormen een breed netwerk van betrokken medemensen, die hierin meer betekenen dan zij zichzelf bewust zijn. Dat doen ze door naast mensen te staan, met hen mee te denken, maar ook door hun brede sociale netwerk in te zetten. Zaken als ontslag en werkloosheid hangen velen niet aan de grote klok. Maar als het je overkomt, is het wel handig om een beroep te kunnen doen op mensen die je verder kunnen helpen.

Diakenen kunnen zich richten op de maatschappelijke situatie van mensen die werkloos zijn. Het is belangrijk een luisterend oor te bieden, maar ook alert te zijn op de vraag of er sprake is van verarming en het opbouwen van schulden. Het project SchuldHulpMaatje (zie pag. 54 e.v.), dat vanuit de kerken is gestart, toont aan dat maatjes een grote meerwaarde hebben. Vrijwilligers helpen mensen met problematische schulden om

"Ik was werkloos, en jullie hebben me niet alleen gelaten."

hun problemen op te lossen. Ze zijn allereerst maatje, maar ze zijn ook getraind om te helpen bij het zoeken naar oplossingen.

Handvatten en initiatieven

De afgelopen jaren zijn door diverse kerken diaconale initiatieven en werkvormen ontwikkeld voor het helpen van mensen die zonder werk zijn komen te zitten. Zo horen we steeds vaker van kerken die sollicitatiekringen, crisisteam, 'jobgroups' en gesprekskringen zijn gestart. En er zijn diaconale organisaties die eigentijdse vormen van maatjesprojecten ontwikkelen om werkzoekers te steunen.

Hieronder volgt een overzicht en korte beschrijving van enkele van deze initiatieven waarmee lokale kerken een verschil maken.

Vacaturebank - Prikbord in de kerkhal waar actuele lokale vacatureaankondigingen worden gedeeld. Het leeuwendeel van alle vacatures wordt doorgaans niet via de krant of website, maar via het lokale netwerk ingevuld. Door deze actief te verzamelen en te verspreiden kunnen werkzoekers concreet geholpen worden.

WerkContactBank - Een initiatief van de protestantse diaconie Sliedrecht om werkzoekende gemeenteleden in contact te brengen met potentiële werkgevers. Met hulp en inzet van zoveel mogelijk gemeenteleden en ieders individuele netwerk (familie-, kennissen-, vrienden-, eigen werk- en branchekring) wordt samen gewerkt om een nieuwe baan voor werkzoekende gemeenteleden te vinden.

Crisisteam - In de protestantse gemeente Bergambacht is al een tijdje een 'crisisteam' actief, dat werkloze medemensen met raad en daad bijstaat. Het concept van het team is het delen van het kerkelijke netwerk, bieden van loopbaancoaching, hulp bij het schrijven van CV en sollicitatiebrieven en bij scholing, bijstandsuitkering en belastingzaken.

Sollicitatiekring - Ontmoetingsgroep van werkzoekers die elkaar steunen met het uitwisselen van sollicitatie-ervaringen, vacatures, opstellen van een CV en sollicitatiebrieven. Het is een vorm van 'lotgenotencontact' waarbij mensen steun en herkenning ontleen aan elkaars inbreng en aanwezigheid.

JobGroups - Laagdrempelig gespreks- en cursusprogramma voor werkzoekers, waarbij deelnemers in zeven bijeenkomsten concreet en gericht een stappenplan doorwerken. JobGroups draait om ontmoeting, netwerkverbreding en empowerment van werkzoekers. Het gespreksprogramma en eventuele inbreng van lokale loopbaancoaches of P&O-medewerkers voegen daaraan extra inhoud en diepgang toe. Info: www.JobGroups.nl.

JobHulpMaatje - Maatjesproject gericht op persoonlijke begeleiding en coaching van werkzoekenden. Maatjes zijn vrijwilligers die een professioneel trainingsprogramma volgen. Zowel deelnemers en maatjes volgen om de week een thema-avond, waarbij de maatjes en deelnemers in de andere week samen verwerkingsopdrachten uitvoeren. JobHulpMaatje wordt (net als SchuldHulpMaatje) ondersteund door Stichting Encour. Info: www.JobHulpMaatje.nl.

ReConnAct - Laagdrempelige maatjesprojecten voor werkzoekers en startende zzp'ers, waarbij lokale ondernemers zich inzetten om de deelnemers aan een passende baan of

“
Diaconale initiatieven
voor steun aan
werkzoekers

Kerken kunnen als fijnmazige netwerken in een belangrijke leemte voorzien.

werkopdracht te helpen. ReConnAct mobiliseert het maatschappelijke middenveld – werkgevers, organisaties en kerken – voor maatschappelijk betrokken ondernemerschap en is een initiatief van GIDSnetwerk. Info: www.ReConnAct.nl.

Rol van de kerk

Is de kerk een uitzendbureau? Deze vraag stond centraal bij de landelijke studiedag Kerk & Werk, waarbij kerken en diaconale organisaties zich bezonnen op de plaats en rol van de kerk in de samenleving. De taak van de kerk is om het Evangelie in woorden

en daden te verkondigen. Hiervoor zijn geen algemene blauwdrukken te geven. Het is zonneklaar dat kerkelijke initiatieven hierbij in een pijnlijke leemte voorzien. Nu overheidstaken, UWV en arbeidsintegratieprojecten worden wegbezuinigd, zien we steeds meer gaten in essentiële zorgfaciliteiten ontstaan. Wat kerken kunnen bijdragen, zal per plaats sterk verschillen. Het is daarbij zaak om goed aan te sluiten bij en samen te werken met bestaande instellingen en initiatieven. Hierbij hebben kerken een belangrijke signalerings- en doorverwijsfunctie.

Last but not least heeft de kerk hierin ook een profetische taak om een stem te geven aan kwetsbare medemensen en waar mogelijk constructief te pleiten voor structurele veranderingen. Dit kan bijvoorbeeld door het aanzwengelen van het debat rond werkloosheid, sociale uitsluiting en verdeling van werk.

Besluit

Onze tijd van crisis, decentralisatie en maatschappelijke reorganisatie vraagt om herbezinning en herijking van de plaats en rol van de kerk in de samenleving. Het is hierbij niet gezegd, dat kerken vroegere taken van de overheid zouden moeten overnemen, maar wel dat kerken als fijnmazige netwerken en sociale ontmoetingsplekken in de samenleving in een belangrijke leemte kunnen voorzien.

Te midden van secularisatie en kerkverlating zijn er kerken die naar buiten kijken en die creatieve werkvormen bedenken om kwetsbare medemensen te helpen. Hierbij blijken kerken vruchtbare 'broeiesten en broedplaatsen' van veelkleurige diaconale initiatieven te zijn. Hierbij geven lokale kerken een eigentijdse invulling aan een aloude roeping en traditie van naastenliefde en sociale gerechtigheid.

Crisis is niet alleen een probleem maar ook een kans. Een kans om medemens te zijn. Door naast mensen te staan en in kwetsbare situaties een stukje mee te lopen, maken kerken een verschil als naaste, broeder en medemens. *"Ik was werkloos, en jullie hebben me niet alleen gelaten."* In dat spoor verder!

Wim Althuis is theoloog, diaconaal consultant, coördinator bij Stichting Present en organisator van de landelijke studiedag Kerk & Werk (<http://kerk-werk.nl>).

JUNI 2102: DE TWEDE EEUW-VERGADERING VAN DE BOND TEGEN DE HAAST!

De invoering van het basisinkomen in 2052, na een langdurige lobby van nieuwe utopische denkers onder aanvoering van historicus Rutger Bregman en ondersteund door de Brede Beweging Burn-out Jongeren, de Meervoudige Langjarige Mantelzorgers en de Zelfstandigen In Armoede, noopt ertoe het bestaansrecht van de Bond opnieuw te overwegen. De werkdruk, combinatiedruk, zorgdruk, prestatiedruk, consumptiedruk en participatiedruk zijn sindsdien immers fors afgenomen!

In 2076 stortten de digitale netwerken definitief in omdat steeds meer mensen zich daaruit terugtrokken. Zij konden het voortdurende bombardement van op hen toegesneden aanbiedingen van bedrijven en organisaties niet meer verdragen. Dit zorgde voor een enorme vertraging van het levensritme en de communicatie.

Wel dreigt nu een vervaging van dit levensritme, ook door de zo sterk gestegen levensduur. Het jaarlijks vieren van een verjaardag wordt als overdreven ervaren nu velen de 110 halen. De zondag wordt nauwelijks meer als een aparte dag beleefd; iedereen begint immers de dag met een half uurtje meditatie of tai chi, ondanks pogingen van

de 200 nog bestaande christelijke huisgemeenten om de zondag te reserveren voor rituelen en rust.

Regionale geldsystemen ('booming' na de geslaagde proef hiermee in Lombardije in 2014) en ruilhandel in goederen en diensten (toegegeven: sterk gestimuleerd door het nu verdwenen Facebook en internet) hebben zo'n grote vlucht genomen, dat mensen zich veel minder en over veel minder grote afstanden verplaatsen. Verplaatsingen worden ook bemoeilijkt door de voortdurende overstromingen. De verzwakte internationale verbanden vormen wel aanleiding tot zorg, ook omdat internationale handel sterk is afgenomen.

Bedrijven in de financiële sector maken maar een heel klein deel van de economie uit. Onder aanvoering van financieel geograaf Ewald Engelen (die al jong zijn twijfels

uite uitte over het blinde geloof in de vrije markt) ontstond een kruistocht tegen de grote banken, die bijna alle verdwenen.

Rust heeft bezit genomen van Nederland. Al zijn er tegengeluiden. Er schijnt een Bond voor het Betere Leven te worden opgericht. Die geluiden komen uit de hoek van de niet-burgers, de papierlozen, die zich in leven houden in de *no go areas* van half ingestorte kantoorpanden en parkeergarages, met hun wekelijkse pakket van de Voedselbank, omdat ze geen recht hebben op een basisinkomen.

Esther van der Panne werkt bij uitgeverij Meinema. In het verleden is zij werkzaam geweest bij Landelijk bureau DISK.

Esther van der Panne

“Rust heeft bezit genomen van Nederland.”

ZIN, GELOOF, DE ARBEID VOORBIJ

Deze bijdrage gaat niet over het gepensioneerde bestaan dat ik sinds 2012 leid. Wie nadenkt en schrijft over geloof, arbeid en economie anno 2014, ontkomt niet aan de vraag of het woord 'arbeid' nog wel de centrale betekenis heeft die het in de afgelopen vijftig jaren heeft gehad, zowel in sociaal-politieke zin als in religieuze-theologische zin. Daarom staat er in de titel 'de arbeid voorbij'.

Toine van den Hoogen

Slaat de ondertitel van het Handboek Arbeid en Kerk nog wel ergens op?

Nu kan men zich dit ook afvragen van het woord 'geloof'. De diepgaande veranderingen die de inhouden en de rollen van het christelijk geloof hebben doorgemaakt in de afgelopen vijftig jaren, en waarvan de meeste burgers in onze samenleving een eigen besef hebben, geven evenzeer redenen om je af te vragen of deze inhouden en rollen van geloof nog wel enige betekenis hebben voor zoiets publieks als arbeid. En het begrip 'zin'? *Arbeid, zin en geloof* is de titel van het *Handboek Arbeid en Kerk*, dat in 2006 op initiatief van DISK verscheen. Heeft het begrip 'zin' dan wellicht als laatste in deze rij een publieke betekenis (gehouden)? Ook dit is een grote vraag. Nu veel mensen in allerlei domeinen van de samenleving hebben vastgesteld en ervaren dat de kracht en betekenis van de 'grote verhalen' tanen - om niet te zeggen: verloren zijn - rijst de vraag of de gehele ondertitel van het Handboek nog wel ergens op slaat? Duidt de ondertitel nog wel op een herkenbare en belangrijke thematiek die

de aandacht, inspanningen en kosten van een mooi uitgegeven handboek rechtvaardigen? Is het nu zo dat de werkelijkheid van de economie het enige is dat resteert? Is alles wat connotaties heeft met waarden die velen dierbaar zijn, connotaties met redenen om te willen leven, is dat alles verslonden door de economie? Wellicht zijn er velen onder degenen die in de afgelopen jaren gebruik hebben gemaakt van het Handboek, die tandenknarsend hebben vastgesteld dat onze mooie en belangrijke dromen van humaniteit en solidariteit die in de arbeid gefundeerd werden, in de maalstroom van de economie verdwenen zijn als een verloren gegane bagage.

Over deze vragen gaat mijn bijdrage nu het Landelijk bureau DISK in juni 2014 haar werkzaamheden beëindigt. Is er een erfgoed van DISK nu het werk in dit perk tegen deze vragen oploopt?

Verhalen op de drempel van mijn voordeur

Tallose teksten die onder auspiciën van DISK zijn verschenen beginnen met het vertellen van verhalen. DISK is – zo bekeken – een vertelgemeenschap gebleken. Alle projecten van DISK wortelen in deze vertelgemeenschap. Onder de deelnemers aan deze vertelgemeenschap heb ik altijd graag vertoefd. Daarom begin ik de bespreking van mijn vragen met het

vertellen van een paar korte verhalen die mij te denken geven over 'zin, geloof en arbeid voorbij'.

In mijn familie is een man (57 jaar) die in de loop van zijn leven nog bijna nooit vast werk heeft gehad. Om allerlei redenen is dat er niet van gekomen. En soms is het ook niet gelukt, terwijl hij wel moeite gedaan heeft. Zijn leven laat twaalf ambachten en dertien ongelukken zien. Hij heeft moeilijke periodes doorgemaakt in zijn leven die samenhangen met psychische problemen, die niet alleen werden veroorzaakt door zijn hoofdzakelijk werkloos leven. Hij doet vrijwilligerswerk in zijn woonplaats. Hij heeft zich erbij neergelegd dat vast werk niet meer zal lukken. Bij tijd en wijle maakt hem dat apathisch. Op andere momenten is hij er stoicijns onder.

In mijn kennissenkring is ook een man (van ongeveer dezelfde leeftijd) die vroeger een goede baan heeft gehad als boekhouder. Hij heeft in de afgelopen tien jaren persoonlijk een moeilijke tijd doorgemaakt, niet alleen door het verlies van zijn baan overigens. Maar sinds enkele jaren veert hij weer sterk op, zoekt en vindt kracht in zichzelf en is blij met complimenten van een pastor die hem een 'prachtig mens' noemt. Hij solliciteert volop en zoekt heel actief naar mogelijkheden die de Nederlandse instituties voor arbeidsbemiddeling aanreiken.

Arbeidsbemiddeling

Eén van mijn vroegere studenten, de heer M. Corsten, heeft een stage gelopen bij het UWV in Nijmegen. De gegevens in deze paragraaf komen uit het stagerapport dat hij als afsluiting van deze stage heeft geschreven en heeft aangeboden aan de leiding van dit UWV. De missie van het UWV (Uitkeringsinstituut Werknemersverzekeringen) kan - landelijk - als volgt worden geformuleerd. Mensen zijn op hun best als ze met werk kunnen deelnemen aan de maatschappij. De maatschappij functioneert het best als zoveel mogelijk mensen er met werk aan deelnemen. Het is de missie van het UWV om verschil te maken voor mensen door werken te bevorderen. Met andere woorden: het UWV biedt mensen nieuw perspectief om aan werk en maatschappij deel te nemen.

Het UWV indiceert nu nog werkzoekenden voor de Sociale Werkvoorziening.

Een taak die tot 1 januari 2015 ook bij het UWV behoort, is het indiceren van werkzoekenden voor de Sociale Werkvoorziening conform de regels van de Wet Sociale Werkvoorziening, de WSV. Het betreft hier geen arbeidsbemiddeling, maar het aan een werkzoekende geven van een voorziening. Het bepalen van welk specifiek werk er wordt gegeven aan een WSV-geïndiceerde gebeurt door de SW-bedrijven zelf. Wat ook een belangrijk verschil is met de reguliere arbeidsbemiddeling, is de vrijwilligheid van de aanvraag van een WSV-indicatie. Een werkzoekende kan daartoe niet worden gedwongen, door geen enkele uitkerende instantie. Met het uiteindelijk afzien van een plek binnen de Sociale Werkvoorziening kan er aan de werkzoekende dus ook geen financiële sanctie worden opgelegd. De hedendaagse aanpak van het UWV verschilt sterk van het traditionele beeld. Het traditionele beeld dat arbeidsbemiddelaars de werkzoekenden spreken met persoonlijke face-to-face contacten blijft hardnekkig. Er is een grote discrepantie tussen de verwachtingen die werkzoekenden hebben (persoonlijke dienstverlening) en wat het UWV aanbiedt (digitale dienstverlening). Mensen die langdurig werkloos zijn ervaren dat als worden

‘teruggeworpen’ op digitale dienstverlening, ook al biedt het UWV workshops aan waar werkzoekenden onder leiding van een coach gesprekken met elkaar kunnen voeren.

In de huidige missie van het UWV staat centraal dat de bemiddeling niet gericht is op het vinden van een baan. De bemiddeling is er op gericht dat mensen individueel hun persoonlijke competenties kunnen formuleren en aan de potentiële

werkgever kunnen laten weten waarom deze hém of háár zou dienen te kiezen in plaats van een andere sollicitant.

Hier komt het verschil tussen de twee voorbeelden in de eerste paragraaf naar voren. Mijn familielid hoopte er lange tijd op dat men geschikt werk voor hem zal vinden. Hij wacht af of men voor hem iets zal vinden. Mijn kennis vraagt rond in zijn kennissenkring of men werkgevers kent aan wie hij zijn specifieke competenties kan laten weten. Hij gaat op pad omdat hij in zichzelf gelooft.

Werk: een baan of competenties?

In het Handboek vat Jan Jonkers samen (pag. 20-34) wat onder arbeid verstaan kan worden. Hij heeft een lijst van kenmerken waarin ik twee gezichtspunten onderscheid: de sociaal-economische kant van arbeid en de kant van de zingeving. Sociaal-economisch bezien is arbeid een vorm van bezig zijn die meer of minder moeite kost, die als betaalde arbeid vaak buitenshuis wordt verricht en als een bezigheid waarmee goederen en diensten worden geproduceerd die in staat stellen om deel te nemen aan de uitwisselingsprocessen van een marktsamenleving. Zingend is arbeid omdat het een sociale activiteit is waarmee mensen hun leven inrichten, actief meedoen aan een cultuur en zichzelf kunnen ontplooiën. Hub Crijns sluit hier in paragraaf 1.3 bij aan en voegt er onder meer aan toe dat in het laatste kwart van de twintigste eeuw het debat over de relatie tussen beide kanten onder invloed van economische recessie en bezuinigingen werd toegespitst op de relatie tussen arbeid en inkomen. Hij onderscheidt in het debat hierover drie posities. Sommigen stellen arbeid boven inkomen. Loonarbeid gaat boven inkomen dat is verkregen uit herverdeling. Deze opvatting is, schrijft Crijns, de dominante opvatting geworden. Men kan deze opvatting herkennen in de missie van het UWV. De tweede opvatting stelt dat

Er is een grote discrepantie tussen de verwachtingen die werkzoekenden hebben (persoonlijke dienstverlening) en wat het UWV aanbiedt (digitale dienstverlening).

arbeidsreintegratie (een vorm van herverdeling) erop gericht moet zijn om het zorgbestel zoveel mogelijk te ontlasten en om de belasting van het zorgbestel te laten verlopen via strenge criteria. Ook dit kan worden herkend bij de instituties voor arbeidsbemiddeling. Een hoorbaar blijvende maar sociaal-politiek niet erg invloedrijke positie is tenslotte dat inkomen boven arbeid staat. Wie nadenkt over een vrijetijdsmaatschappij en over basisinkomen, staat op dit standpunt. Er is in deze benadering nog steeds sprake van arbeid, van zingeving en van de relatie tot elkaar. En nog steeds kan men deze relatie in verband brengen met geloof. Dat gebeurt dan ook in het Handboek wanneer (door Jet Schouten) het thema ‘arbeidsethos’ aan de orde wordt gesteld. Zij laat de geschiedenis daarvan beginnen in de Bijbel en deze geschiedenis ontrolt zij tot aan het punt waar sprake is van een ‘hedonisering van de arbeid’, met een term van Noordergraaf en Wolters (pag.73). Daar wordt betaalde arbeid het enig overblijvende zingevingskader dat identiteit verschaft en voorziet in een sociaal netwerk. Om-

dat arbeid de lege ruimte van de religie heeft opgevuld, zegt Meerten ter Borg, is het een ramp als je niet slaagt in je werk of erin vastloopt (pag.73).

Graag wil ik, op dit punt gekomen, er aandacht voor vragen hoe het UWV deze ramp probeert te voorkomen of mensen ervan weg te krijgen. Men richt faciliteiten in, bijvoorbeeld workshops, die er niet op gericht zijn betaalde arbeid, een baan, aan te bieden maar de toegang ertoe te faciliteren. Men faciliteert deze toegang door werkzoekenden ertoe te verlokken om een scherp besef te krijgen van de eigen individuele competenties en deze met kracht in te zetten in een gesprek met een werkgever.

De kleine verhalen van de economie

Wat kan DISK, wat kunnen de christelijke geloofsgemeenschappen nog met deze ingrijpende veranderingen in de betekenis van ‘zinervaring’, van ‘geloof’, van ‘arbeid’? Is het erfgoed van DISK intussen bijgezet in een nieuw soort Catharijneconvent?

Een opmerkelijk verschil in de twee geschiedenissen die ik aan het begin heb verteld, is dat mijn familielid, die katholiek is opgevoed, al vele jaren niet meer deelneemt aan de activiteiten van een christelijke gemeente, terwijl mijn kennis, ook katholiek, daarin erg actief is.

Toine van den Hoogen is emeritus hoogleraar fundamentele theologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en bestuurslid van de Stichting Landelijk bureau DISK.

GELOOF, ECONOMIE EN DUURZAAMHEID

Het fenomeen maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) heeft DISK rond het jaar 2000 op het spoor van duurzaamheid gebracht. Bij MVO zoeken ondernemingen een duurzame balans in de verhouding van de aandacht voor sociale (*people*), ecologische (*planet*) en economische (*profit*) waarde. Dit brede begrip van duurzaamheid stelt de vraag naar een ander welvaartsbegrip aan de orde, waarin sociale en ecologische waarden geen zogenoemde 'externaliteiten' zijn.

MVO Platform

DISK zette zijn eerste schreden op het spoor van deze thematiek met het idee om een stimuleringsprijs voor maatschappelijk verantwoorde ondernemingen te lanceren. DISK was evenwel zo verstandig om het idee te laten onderzoeken door het bedrijfsethisch instituut van universiteit Nyenrode. Dit onderzoek wees uit dat ondernemingen prijzen-moe waren en leverde de suggestie op dat DISK zich beter kon richten op de betrokkenheid van de eigen kerkelijke achterban.

Gemma Crijns, de toenmalige directeur van het instituut en toen ook coördinator van het MVO Platform, nodigde DISK in 2001 uit om lid te worden van het MVO Platform.

Met DISK zou een expliciet kerkelijke stem vanuit de *civil society* in het platform doorklinken. In 2002 is DISK dan ook lid geworden van het platform. Het MVO Platform is een initiatief van de Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) en richt zich op de vraag welke gezamenlijke insteek van niet-gouvernementele organisaties mogelijk en wenselijk is met het oog op het debat met overheid en bedrijfsleven over de kwaliteit van mvo. Meer informatie: www.mvo-platform.nl.

Werken aan een geloofwaardige economie

In verband met de actualiteit van de Accra-verklaring en de Millenniumdoelen bracht DISK in het materiaal voor viering en gesprek van 2006 (*De wereld wordt kleiner, denk ruim!*) mvo nadrukkelijk ter sprake als een mogelijk handelingsperspectief voor kerken.

Een nadere uitwerking kreeg de thematiek in het kader van het oecumenische drijereenprogramma 'Werken aan een Geloofwaardige Economie'. In het programma werkten DISK, Kerk in Actie en Oikos samen. Het programma wilde de kerken in al haar geledingen, van jong tot oud en zowel landelijk als lokaal, betrekken bij de vraag hoe ze zich verhouden tot de economie. Hoe kunnen kerken in hun deelname aan de economie, dat brede veld van productie en consumptie van goederen en diensten, het Bijbelse verlangen naar gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping volgen?

Het programma gaf handen en voeten aan de besluiten van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland naar aanleiding van de Accra-verklaring. In deze in 2004 uitgegeven verklaring van de World Alliance of Reformed Churches (WARC) klonk vanuit de protestantse kerken uit het zuiden van deze wereld nadrukkelijk de roep om een geloofwaardige economie door. Door DISK is in het werkoverleg rond deze synodebespreking voorgesteld om deze roep in de Nederlandse context te vertalen naar meer kerkelijke betrokkenheid bij het debat in de samenleving rond mvo.

Op landelijk niveau vloeide de aansluiting van Kerk in Actie, de diaconale werkorganisatie van de Protestantse Kerk, bij het MVO Platform in 2008 hieruit voort.

Voor kerken op lokaal niveau heeft DISK een 'Accra-scan' gemaakt. Ds. Bert Altena uit Assen (zie ook pag. 20 e.v.) had DISK namelijk benaderd met de vraag of er zoiets als een 'Accra-scan' bestond. De scan is een instrument aan de hand waarvan lokale kerken kunnen nagaan hoe ze in hun eigen bedrijfsmatige organisatie hun keuzes meer in overeenstemming kunnen brengen met hun verlangen naar gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. Het instrument is in drie delen uitgewerkt: een *quick scan*; de thema-website www.duurzamekerk.nl aan de hand waarvan het instrument verder ontwikkeld wordt en de brochure *Op het leven*.

Duurzaamheid en Talenten

Een recente bloem in dit perk is het project 'Duurzaamheid en Talenten'. In de loop van dit project is een instrument ontwikkeld waarmee werknemers hun betrokkenheid bij hun werk in meer duurzame zin vorm kunnen geven. Wat de relatie met mvo betreft, is het unieke van dit project dat het insteekt op de positie en verantwoordelijkheid van de werknemer bij het mvo-gehalte van een onderneming of organisatie. In het aangrenzende deel 'Geloof, arbeid en economie' (pag. 8 e.v.) wordt hierop verder ingegaan.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen in de polder

De wetenschappelijke reflectie op het perk 'Geloof, economie en duurzaamheid' heeft vooral vorm gekregen in de bijdrage vanuit DISK met het hoofdstuk *Maatschappelijk verantwoord ondernemen, duurzaamheid en welvaart* aan het in 2012 verschenen boek *Maatschappelijk verantwoord ondernemen in de polder – MVO in Nederland bezien vanuit de economie en theologie*.

DUURZAAMHEID OP DE KERKELIJKE AGENDA

Al enkele jaren is er binnen de Protestantse Gemeente Assen een werkgroep economie en geloof actief. De plaatselijke predikant Bert Altena is één van de initiatiefnemers. Hij vertelt graag hoe het allemaal begon en hoe het thema duurzaamheid op de agenda van een lokale kerkgemeenschap terecht is gekomen.

Hoe is het allemaal begonnen?

“In 2004 kwam er een verklaring uit van de Wereldbond van Reformatorische Kerken (WARC) die toen vergaderde in het Ghanese Accra. In deze zogenoemde Accra-verklaring nemen de gezamenlijke kerken krachtig afstand van een wereldeconomie die onrechtvaardigheid in stand houdt en die de schepping schendt. Op de plaats waar de zichtbare sporen van het slavernijverleden te vinden zijn, valt de hedendaagse verslaving waaraan een economie, die inzet op tomeloze groei en die zich niet laat storen door groeiende ongelijkheid of door uitputting van de natuurlijke bronnen, des te scherper in het oog. Omdat wij, in Noord en Zuid, de ene wereld delen als een van God ontvangen geschenk, zo betoogt de verklaring, kunnen we de ogen niet sluiten voor deze situatie. Vandaar dat in de Accra-verklaring enkele prangende vragen als huiswerk voor de kerken worden geformuleerd.”

Wat kan een plaatselijke kerk daar aan doen?

“Dat was voor ons ook een vraag. Meteen herkenden we het belang van deze verklaring, die ook in de (kerkelijke) pers nogal wat aandacht kreeg. Maar meteen was ook de verlegenheid voelbaar.

In ieder geval vonden we na enkele artikelen in het plaatselijk kerkblad, dat het daar niet bij moest blijven. Sommigen herinnerden zich de activiteiten die indertijd in het kader van het conciliair proces waren gehouden. Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping.

Konden we dat nieuw leven inblazen?

Aanvankelijk bleef het bij deze eerste verkenning. De wil om de handschoen van Accra op te pakken was er, maar we wisten niet goed hoe. Een nieuwe impuls kreeg dit sluimerende proces, toen de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) zich uitsprak

over de Accra-verklaring. Men vond deze van een dusdanig belang, dat de plaatselijke kerken werden opgeroepen er niet alleen kennis van te nemen, maar ook te zoeken naar mogelijkheden om er concreet mee aan de slag te gaan. Dit signaal hebben we opgepakt.”

Hoe hebben jullie het aangepakt?

“Allereerst ben ik in Utrecht gaan informeren of er zoiets als een Accra-scan bestond. Een tool om de plaatselijke situatie door te ‘meten’ vanuit de vraag in hoeverre we goed bezig zijn op waarden als gerechtigheid, fairtrade en duurzaamheid, en waar verbeteringen kunnen worden gerealiseerd. Een beetje naar het model van de energiescans die toen overal opkwamen. Die min of meer argeloze vraag heeft op verschillende bureaus het nodige losgemaakt. Dat ontdekte ik pas later, toen ik tot mijn eigen verrassing als ‘ervaringsdeskundige’ uitgenodigd werd om mee te praten over een eerste versie van

een nieuw document. Toen in november 2008 de definitieve versie van *Op het leven*, verscheen, mocht ik één van de eerste ontvangers zijn.”

Hoe hebben jullie zelf de brochure gebruikt?

“In dat winterseizoen had ik drie bijeenkomsten gepland. In de eerste leidde ik het boek *In hemelsnaam* van Arjo Klamer in. De tweede was gewijd aan de Accra-verklaring en op de derde bijeenkomst zouden we de brochure bespreken en afsluiten met een gezamenlijke wereldmaaltijd (bereid met de hoeveelheid ingrediënten die bij een eerlijke verdeling per wereldbewoner beschikbaar is). Bewust was gekozen om de laatste avond te houden op Aswoensdag, het begin van de vastentijd.

Er bleek een verrassend grote belangstelling voor deze avonden te zijn. Misschien ook omdat inmiddels de kredietcrisis was losgebarsten en er overal kritische stemmen klonken over ons economisch stelsel. Hoe dan ook, bij de evaluatie was er een breed gedragen gevoel dat we op de ingeslagen weg voort moesten gaan, dat we nog lang niet uitgepraat waren en dat er het nodige gedaan moest worden om het niet alleen bij mooie woorden te laten blijven. De brochure bood nog zoveel thema's waarmee we aan de slag konden...”

Wat is er sindsdien gebeurd?

“Eigenlijk is hieruit de werkgroep economie en geloof ontstaan. Vanaf het begin hebben we een paar uitgangspunten. De eerste is die van bezinning en studie. Economische vraagstukken zijn ingewikkeld en veelzijdig. Het is van belang om je daarin te blijven verdiepen, waarbij het voor ons steeds duidelijker is geworden, dat economie geen waarde-vrije wetenschap is, een kwestie van neutraal tellen en meten. In de economie gaat het juist om vragen die te maken hebben met het soort samenleving dat je nastreeft. In de economie moeten keuzes gemaakt worden, die bepaald worden door de waarden die je hanteert. Vandaar de combinatie economie én geloof.

“Jaarlijks houden we een dankdaglesing met sprekers die interessant zijn voor een breder publiek.”

“Bestaat er zoiets als een Accra-scan?”

De tweede lijn is dat we niet in de valkuil willen stappen om alleen een studiegroepje te zijn. Bezinning en actie dienen hand in hand te gaan, maar dus weloverwogen. Vandaar dat we altijd op zoek zijn naar praktische acties, niet in het minst ook met het appèl van Accra als inspiratiebron.

Verder heb ik zelf altijd proberen te benadrukken waaruit onze werkgroep is ontstaan: het appèl van medechristenen die de gevolgen ondervinden van onze levensstijl en van scheve verhoudingen waarvan we allemaal deel uitmaken. Vervolgens, dat we niet in de fout moeten vervallen elkaar moralistisch de maat te nemen. De grondvorm van de kerk is voor mij persoonlijk het gesprek: elkaar op een goede manier en de juiste toon aanspreken, informeren, enthousiasmeren, groeien en leren aan elkaar.”

Heeft het vruchten afgeleverd?

“Bij de Landelijke Diaconale Dag van Kerk in Actie in november 2013 waren we gevraagd om ons te presenteren, met vele andere initiatieven, tijdens de lunchpauze. Voor die gelegenheid hebben we een eenvoudige flyer gemaakt en daarin opgenoemd wat we in de loop der jaren allemaal hebben gedaan. Dan merk je dat het best een aardig lijstje is geworden. We houden jaarlijks een dankdaglezing met sprekers die interessant zijn voor een breder publiek. Zo hebben we onder anderen weerman Reinier van den Berg, econoom Arjo Klamer en de duurzaamste vrouw van Nederland, Marjan Minnesma, als sprekers gehad. Daarnaast hebben we enkele concrete projecten gedaan op het gebied van energiebesparing, zowel in eigen kerkgebouwen als met particulieren. Dat laatste in samenwerking met de burgerlijke gemeente. Juist dit soort samenwerkingsverbanden zijn interessant vanwege de bredere uitstraling. We houden themavieringen in de diverse wijkkerken en besteden aandacht aan praktische tips voor een bewuster en duurzamer levensstijl. Verder organiseren we ieder jaar een bedrijfsbezoek. Zo zijn we met een groep gemeenteleden naar een eco-boerderij geweest en gaan we dit voorjaar op bezoek bij de waterleidingmaatschappij.

Het zijn allemaal op zichzelf genomen kleine initiatieven, maar niet onbelangrijk en met elkaar geven ze een duidelijk signaal. Het streven naar een rechtvaardige en duurzame samenleving hoort bij de kernwaarden van de kerk. Je kunt daar op plaatselijk niveau het nodige aan bijdragen.”

Ds. Bert Altena (links): “We zijn altijd op zoek zijn naar praktische acties. Onlangs hebben we op de Opstandingskerk zonnepanelen geplaatst.”

TURN, TURN, TURN...

Wie een balans wil opmaken van vijftig jaar ‘kerken en duurzaamheid’ verzeilt al gauw in de gedachtenwereld van Prediker en Pete Seeger. Alles heeft zijn tijd: campagnes, projecten en mensen, ze komen en gaan, soms zit het mee, soms zit het tegen.

Als er weer eens afscheid moet worden genomen, is die kringloopgedachte troostrijk. Kwam er na de Aktie Nieuwe Levensstijl niet al gauw een Conciliair Proces? Hoe kleur-

rijk was in het afgelopen decennium niet de opbloei in aandacht voor milieu en duurzaamheid in alle hoeken van de oecumene? Kerk en Milieu en Oikos, het CEN en de Noach Alliantie, Duurzame Kerk en Groene Kerken, Kerk in Actie, Tear, A Rocha, de Micha campagne, Franciscanen en KNR, de vaas is vol met een bont boeket waar zo nu en dan een paar takken of struiken uit verdwijnen en verse exemplaren – vroeg-, laat- of nabloeiers – worden bijgestoken.

Zijn er in die afgelopen vijftig jaar ook trends waarneembaar, ontwikkelingen in een zekere richting? Ik heb er geen studie van gemaakt, maar er vallen me wel een paar zaken op. Zo illustreert de recente presentatie van de Toolkit Duurzaam Kerkbeheer (www.groenekerken.nl/duurzaamkerkbeheer) een onmis-

kenbare groei in belangstelling voor een praktische benadering. In de *slipstream* daarvan komen praktijkmensen, doeners, in beeld; ze eisen hun rechtmatige plaats op naast de denkers en bewustmakers die in kerken traditioneel de eerste violen spelen. Parallel aan die pragmatische trend lijkt er een verschuiving merkbaar van top naar basis. Steeds meer lokale kerken wachten niet op impulsen vanuit een landelijke organisatie of kerkleiding, maar nemen zelf initiatief om daarna soms (lang niet altijd) aansluiting te zoeken bij een verband van gelijkgestemden. De kerkelijke top heeft minder geld en slagkracht – jammer genoeg vaak ook minder elan – maar de plaatselijke gemeente of parochie laat zich niet ontmoedigen.

Daarom is het ook niet toevallig – maar wel jammer – dat de leiding van de Protestantse Kerk kort geleden een nieuwbouwplan presenteerde met bar weinig duurzame ambities. Terwijl de lokale protestantse gemeente van Winsum het eerste energieneutrale kerkgebouw opende. Het kan verkeren, turn, turn, turn... Maar het gaat door!

Kees Tinga is gepensioneerd. Voordien was hij medewerker van Kerk in Actie en arbeidspastor in Apeldoorn en Nijmegen.

Kees Tinga

“Doeners eisen hun rechtmatige plaats op naast de denkers.”

DUURZAAMHEID, WELVAART EN MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD ONDERNEMEN

De economische crisis bepaalt ons bij de vraag wat we onder welvaart verstaan. Is dat de vroegere, door velen wellicht als vanzelfsprekend ervaren, vorm van materiële welvaart op basis van financieel-economische groei, of gaan ons de ogen open voor andere dimensies?

Trinus Hoekstra

Het zal niemand zijn ontgaan: we bevinden ons in een economische crisis. We zijn dan wel uit de recessie, maar de plus betreft nog een mager en niet onbetwist groeicijfer, een groei die bovendien sterk export gerelateerd is. De binnenlandse consumptie is nog te zwak om het groeicijfer een boost te kunnen geven. We hebben te kampen met een koopkracht die ten gevolge van bezuinigingen, lastenverzwaringen en een nog steeds oplopende werkloosheid onder druk staat. Het goede nieuws bij dit slechte nieuws is, dat een afname van consumptie en productie duurzame neveneffecten heeft. Zo neemt het energieverbruik af, evenals het verbruik van schaarse grondstoffen. Je zou zo kunnen zeggen dat de economische crisis ons ecologisch gezien aanzet tot een meer duurzame levensstijl. Ook sociaal heeft de economische crisis enige positieve effecten. Denk aan initiatieven als voedselbanken en projecten waarbij burgers zich aandienen als Schuld-HulpMaatje en loopbaanmaatje. De crisis leidt zo tot nieuwe vormen van sociale betrokkenheid. Tegelijkertijd is er natuurlijk ook de keerzijde van de economische crisis in een toegenomen sociale ongelijkheid en een afname van ecologisch duurzame investeringen.

Materiële welvaart

Wanneer we de geschiedenis van de mensheid overzien, is de periode van groei van materiële welvaart die we vanaf de 19^e eeuw meemaken een uitzondering. Daarvoor overheersten schaarste en armoede. Natuurlijk hebben we nu wereldwijd ook nog met schrijnende armoede te maken. In Nederland bepaalt het toenemende beroep op schuldhulpverlening en voedselbanken ons ook bij de armoede die hier bestaat en ten gevolge van de crisis waarschijnlijk nog zal toenemen. We kunnen echter constateren dat in de ontwikkelde economieën van het Westen in een wereldwijd perspectief nog steeds een enorme materiële welvaart wordt genoten. In steeds meer delen van deze wereld, zeker in die van de opkomende economieën, wordt deze welvaart ook opgeëist. Evenwel een zogenaamde wereldwijde verspreiding van ons niveau van materiële welvaart wordt door tal van economen niet als haalbaar beschouwd. Daarvoor zou in 2050 (bij een wereldbevolking van 9 miljard) een economische groei nodig zijn van 15 maal de omvang van de groei die in 2010 nog gehaald werd. Een alternatief is de bewuste beperking van de materiële welvaart voor een selecte groep. Het lijkt een weinig aantrekkelijk alternatief, dat gepaard zal gaan met ecologische verwoesting, grote conflicten rond grondstoffen en schrijnend sociaal onrecht.

“*De crisis leidt zo tot nieuwe vormen van sociale betrokkenheid.*”

In steeds meer delen van deze wereld wordt de enorme materiële welvaart ook opgeëist.

Een ander alternatief is dat we onze materiële behoeftebevrediging in overeenstemming brengen met de sociale en ecologische grenzen van die bevrediging. Daarbij gaat het er evenwel niet om de nadruk te leggen op matiging van onze huidige behoefte aan materiële welvaart. Meer vruchtbaar lijkt het onderkennen van andere behoeften. Een groot misverstand is dat de sociale en ecologische grenzen van onze materiële welvaart vooral in een negatieve en beperkende zin worden opgevat. Zo van: jammer dat die grenzen er zijn, anders zouden we door kunnen gaan op het spoor van materiële welvaart. In de sociale en ecologische grenzen van onze materiële welvaart gaat het echter juist om onze eigen sociale en ecologische behoeften. Behoeften die we veelal wegstoppert en bedelven onder allerlei consumptieartikelen.

Onderzoeken rond materiële welvaart en geluksbeleving tonen aan dat mensen boven een bepaald materieel welvaartsniveau niet veel gelukkiger worden van materiële zaken. De aandacht voor voeding, kleding, onderdak en comfort blijkt voor een toename van de geluksbeleving in balans te moeten zijn met de mogelijkheid om ons met anderen en de ons omringende natuurlijke wereld te kunnen verbinden. Sterker nog: het blijkt dat aandacht voor die sociale en ecologische behoeften, de drang naar materiële behoeftebevrediging doet afnemen. Materiële behoeftebevrediging heeft zo in onze consumptiemaatschappij sterk de betekenis gekregen van compensatie van andere onvervulde behoeften. Het onderkennen van deze behoeften impliceert een ander, een rijker begrip van welvaart. Een begrip van welvaart dat recht doet aan ons meerdimensionale mens-zijn.

Consumptiemaatschappij

In deze tijd van economische crisis krijgt de burger die op zoek is naar een meer duurzame levensstijl te maken met dubbelzinnige signalen. Enerzijds klinkt er de waarschuwing dat de huidige consumptiemaatschappij sociaal en ecologisch op de langere termijn niet houdbaar is, kortom niet duurzaam is. Anderzijds bereikt de burger de oproep, dat hij of zij moet consumeren. Uitblijvende consumptie wordt een belangrijke oorzaak van

het aanhouden van de economische crisis genoemd. In een maatschappij die dergelijke signalen uitzendt, is het volgens de Britse econoom Tim Jackson niet eenvoudig om een duurzame levensstijl te ontwikkelen.

Het probleem van de consumptiemaatschappij is volgens Jackson dat consumenten in sterke mate een zingevende betekenis heeft gekregen. Mensen zijn in deze maatschappij voor hun zinbeleving afhankelijk geworden van de symbolische rol die consumptiegoederen in hun leven spelen. Allerlei nieuwe producten helpen ons onze dromen over het ideale leven te onderzoeken en te ontsnappen aan de alledaagse werkelijkheid. Echter in hun falen, laten de consumptiegoederen de verlangens, die meer liggen op het sociale en ecologische vlak, onbevredigd. Deze verlangens worden opgevuld met nog meer consumptiegoederen.

Tegelijkertijd is het voortbestaan van de consumptiemaatschappij afhankelijk van toename van de consumptieve vraag. De stabiliteit van het systeem is afhankelijk van groei in achtereenvolgens de cyclus van: consumptie, productie, werkgelegenheid, arbeidsproductiviteit en vervolgens weer consumptie. Toename van de arbeidsproductiviteit doet de benodigde arbeidskracht afnemen. Hoe productiever de arbeid, des te minder ervan nodig is. Dat betekent lagere productiekosten en dus goedkopere en qua prijs meer aantrekkelijke goederen en diensten, maar het betekent ook uitstoot van arbeid. Evenwel als de groei van de consumptie de groei van de arbeidsproductiviteit maar voor blijft, behoudt het systeem zijn stabiliteit. Zwakt echter de consumptieve vraag af, dan

dreigt werkloosheid. Economische krimp stelt de consumptiemaatschappij voor het probleem van economische en daarmee maatschappelijke instabiliteit. Onze huidige situatie wordt dan ook gekenmerkt door toenemende werkloosheid, verlies van koopkracht, afnemende materiële welvaart en groeiende maatschappelijke onrust. Deze groeiende maatschappelijke onrust, die wereldwijde vormen aanneemt, is volgens Paul

van Seters (hoogleraar globalisering en duurzame ontwikkeling aan de Universiteit van Tilburg) voor bepaalde gremia, die daar eerder geen reden voor zagen, op het moment aanleiding om vragen te stellen bij een thematiek die samenhangt met het dominante financieel-economisch georiënteerde welvaartsbegrip. Op de jaarlijkse bijeenkomst in Davos eind januari presenteerde het *World Economic Forum* (WEF) het rapport *Outlook on the Global Agenda 2014*. In dit rapport worden met name de toenemende inkomensverschillen aangemerkt als een groot wereldwijd risico voor de komende 16 tot 18 maanden. Volgens het WEF worden welvaartsverschillen groter en hebben ze invloed op maatschappelijke stabiliteit in landen en bedreigen ze de veiligheid op een mondiale schaal. Een paar dagen later vroeg president Obama in zijn *State of the Union*-rede voor het Congres aandacht voor de extreem ongelijke inkomensverdeling in de Verenigde Staten. In 2012 steeg het inkomen van de rijkste 1% van de Amerikanen met 20%. De overige 99% zag het inkomen met slechts 1% toenemen. Volgens president Obama vormt de toename van sociale ongelijkheid een rechtstreekse bedreiging voor de Amerikaanse samenleving. Naast deze reacties van het WEF en president Obama is het volgens Van Seters opvallend dat voormalige voorstanders van het neoliberalisme steeds meer oog krijgen voor bepaalde negatieve gevolgen of schaduwkanten (denk aan klimaatverandering en inkomensongelijkheid) van de huidige wijze van globalisering.

Macro-economisch model

De huidige consumptiemaatschappij en de problemen die eruit voortkomen, ook in de huidige wijze van globalisering, worden bestendigd door een macro-economisch model dat gefocust is op groei in financieel-economische termen. In dit model is het bruto binnenlands product (bbp) de alleen heersende welvaartsmeter. In het bbp gaat het om de totale geldwaarde van alle in een land geproduceerde en verhandelde goederen en diensten gedurende een bepaalde periode. Een stijgend bbp staat gelijk aan groeiende welvaart. Tegelijk negeert deze welvaartsmeter de waarde van bijvoorbeeld onbetaald huishoudelijk werk, onbetaalde zorgarbeid, vrijwilligerswerk en natuurbeleving. Daarnaast blijven zaken als sociale en ecologische schade als zogenoemde 'externaliteiten' buiten beeld.

Al langere tijd vindt er onder economen een kritische discussie plaats over het bbp als welvaartsmeter. Er wordt ook wel gewerkt aan aangepaste welvaartsometers die oog hebben voor ecologische en sociale waarden. Echter van een samenhangend macro-economisch kader voor duurzaamheid en een breder welvaartsbegrip is nog geen sprake. Hoopvol is wel dat vermaarde Nobelprijswinnende economen als Amartya Sen en Joseph Stiglitz betrokken zijn bij initiatieven om andere maatstaven te ontwikkelen. Statistici over de hele wereld zijn er mee bezig. In de Europese Unie zou dit eind 2014 moeten leiden tot een nieuw statistisch handboek van Eurostat (het bureau voor statistisch onderzoek in de Europese Unie) voor nieuwe indicatoren om welvaart breder in kaart te brengen. De verwachting is evenwel dat lidstaten het pas over een aantal jaren in praktijk kunnen brengen.

De ontwikkeling van de toepasbaarheid van nieuwe maatstaven kost veel tijd. Dat gold destijds ook voor het bbp. Het werd in de jaren '30 van de 20^e eeuw geïntroduceerd om de vorderingen van de economie na de Grote Depressie beter in de gaten te kunnen houden. Pas twintig jaar later was er een volledig en internationaal vergelijkbaar systeem van 'nationale rekeningen' om alles goed te kunnen vastleggen.

Voor hun zinbeleving zijn mensen afhankelijk geworden van de symbolische rol die consumptiegoederen in hun leven spelen.

Overigens is er op zichzelf niets mis met de begrippen welvaart, groei en vooruitgang. Veeleer gaat het er om hoe deze begrippen inhoudelijk gevuld worden. Welvaart beperkt tot louter en alleen materiële welvaart, negeert onze sociale en ecologische behoeften. We zijn in de kern toe aan een hernieuwd gevoel voor gedeelde welvaart en een dieper engagement voor rechtvaardigheid in een eindige wereld. We hebben een meerdimensionaal en inspirerend begrip van welvaart nodig. De eerder genoemde Amartya Sen pleit in dit verband voor een welvaartstype dat te betitelen is als *'human flourishing'*. Letterlijk het opbloeien van menselijke capaciteiten en mogelijkheden.

Duurzaamheid en welvaart

In het licht van *'human flourishing'* als het meer fundamentele doel is, het streven naar duurzaamheid te betitelen als een doorgangsfase op weg naar een meerdimensionaal begrip van welvaart. Duurzaamheid impliceert voor dit welvaartsbegrip dan wel een cruciale doorgangsfase. Het besef namelijk dat het gaat om ontplooiingsmogelijkheden waarvoor de ruimte afhankelijk is van de beschikbare hulpbronnen, van de aanspraken van medebewoners op deze aarde, en van de vrijheden van toekomstige generaties mensen, dieren en planten.

Ik geloof dat de transitie naar een maatschappij met een ander en ruimer welvaartsbegrip al gaande is en momenteel tot uitdrukking komt in een levensstijl waarin in toenemende mate gezocht wordt naar duurzaamheid. Heel veel mensen zijn aan het zoeken en aan het uitproberen hoe ze hun leven op een meer duurzame wijze vorm kunnen geven. Bij deze keuzes gaat het om een breed scala, dat loopt van keuzes in de supermarkt tot de vraag waar men bankiert. Het kiezen voor producten die met respect voor mens, dier en ecosysteem gemaakt zijn, is ook in toenemende mate mogelijk. Tal van bedrijven maken er met maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) werk van om hun producten op een meer duurzame wijze voort te brengen. Allerlei maatschappelijke organisaties volgen deze bedrijven ook nauwlettend. De nieuwe media bieden daarbij veel mogelijkheden om de praktijken van bedrijven te volgen en burgers erover te informeren.

Staan in deze transitie morrelen ondernemingen en burgers in feite al een tijd, met praktijken waarin ze tot meer duurzame keuzes proberen te komen, aan het heersende welvaartsbegrip. Ze brengen met hun keuzes (met oog voor mens, dier en ecosysteem

wereldwijd) andere waarden binnen in het productie- en consumptieproces. De Tilburgse sociale wetenschapper Wim Dubbink betitelt mvo in dit verband als een paard van Troje. Wanneer mvo groter en steeds meer maatschappelijk gewicht aanneemt, brengt het de economie, het gehele systeem van produceren en consumeren van

goederen en diensten, volgens Dubbink op een andere padafhankelijkheid. Met andere woorden: om te kunnen produceren en consumeren moeten producenten en consumenten zich dan steeds meer op het pad van mvo begeven. Op dit moment is dat nog toekomstmuziek. Ondernemingen, ook zij die aan mvo doen, worden nog steeds sterk afgerekend op het financieel-economisch rendement dat ze behalen. Andere waarden

In kerken wordt een duurzame levensstijl gezocht en gevierd.

worden nog slechts beperkt in beeld gebracht. Mvo moet zich met andere woorden op het moment bewijzen in het licht van de dominante welvaartsmeter, het bbp, terwijl het tegelijkertijd andere waarden realiseert. Voor deze ondernemingen en consumenten vormt het streven naar duurzaamheid een letterlijk te bevechten doorgangsweg naar een breder welvaartsbegrip.

Kerken en duurzame levensstijl

In kerken treffen we ook de tekenen van deze transitie aan. Niet alleen in de zoektocht en de keuzes van individuele gelovigen, maar ook in die van lokale kerkgemeenschappen. Kerkgemeenschappen beschikken over menskracht en middelen en zijn duidelijk aan het zoeken hoe ze een en ander op een duurzame wijze kunnen inzetten. Belangrijk daarbij blijkt de onderkenning dat het streven naar duurzaamheid en het ontwikkelen van een duurzame levensstijl een proces is. Het is een proces dat zich niet anders voltrekt dan met vallen en opstaan. Een duurzame balans in het krachtenveld van geld, mens en natuur wordt alleen gevonden door het aangaan van een zoektocht. Daarnaast is het belangrijk voor het aanstekelijke vuur in dit proces, dat het gevoed wordt met de inspiratie van een ander en ruimer welvaartsbegrip. Een welvaartsbegrip waarvoor we de voeding ook kunnen vinden in Bijbelse verhalen. Verhalen waarin de verbinding met God tot uitdrukking komt in de verbinding met andere mensen en de natuur om ons heen. Behalve een plek waar op praktische wijze gezocht wordt naar een duurzame levensstijl, is de kerk dan ook een plek waar het spirituele fundament van deze levensstijl gezocht en gevierd wordt.

Trinus Hoekstra is projectmanager bij het Binnenlands Diaconaat van Kerk in Actie en mededirecteur van Landelijk bureau DISK.

“Economische krimp stelt de consumptiemaatschappij voor het probleem van maatschappelijke instabiliteit.

ARME KANT VAN NEDERLAND/EVA

De werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA heeft in zijn 27-jarige geschiedenis een groot aantal instrumenten ingezet in de campagnes tegen verarming en verrijking, gericht op de drie sporen: de netwerklijn, de kerklijn en de politiek-maatschappelijke lijn.

Netwerkbijeenkomsten

Om een netwerk van actieve groepen in de achterban te ondersteunen zijn jaarlijks EVA-ontmoetingsdagen, inspiratiedagen en smartlappenfestivals georganiseerd. De provinciale en grootstedelijke groepen zijn steeds twee- of driemaal per jaar bijeengebracht in een Regionaal Beraad en in Alliantie Regioberaden.

Cursussen en trainingen

Vooraf in het werk rond Economie, Vrouwen en Armoede (EVA) zijn weerbaarheid- en thematische trainingen georganiseerd. Een *bond(t) genootschap* was een trainingsboek voor EVA-groepen. *Het oog van de naald en de kameel* beschreef een cursusreeks over arm en rijk. Voor Kerk in Actie is meegewerkt aan de training Armoede in Nederland.

Informatievoorziening

Door middel van het kwartaalblad *De Arme Krant van Nederland*, de website en de digitale nieuwsbrief heeft de werkgroep de achterban voorzien van informatie over sociale zekerheid, armoede en de anti-armoedebeweging. Daarnaast waren er specifieke projecten als de *Dossiers Armoede in Nederland* (1996, 1999, 2002, 2005 en 2009), de *Gids Betaalbare Vakanties* (jaarlijks vanaf 2002), en een jongerenmap en jongerenwebsite.

Toerusting kerkelijk kader en vrijwilligers

Belangrijke instrumenten om de achterban toe te rusten bij het werk zijn het uitgeven van boeken en brochures en het organiseren van bijeenkomsten geweest. Enkele voorbeelden van boeken en brochures gericht op dit doel zijn *We doen er hier iets aan*, *Arm en rijk in de Bijbel*, *Als je er alleen voor staat*, *Helpen wie geen helper heeft*, *Helpen onder protest*, *Armoede en recht doen*, *Eerste hulp bij schulden* en het *Armoedesignaal*. Voorbeelden van toerustingsbijeenkomsten waren een zevental thematische studiedagen in 1990, 'Helpen onder protest', 'Meer dan voedsel alleen', 'Armoede en recht doen', 'Armoe de baas', en 'Eerste hulp bij schulden'.

Beïnvloeding politiek en publieke opinie

Beïnvloeding van beleid, meningsvorming en bejegening is altijd een belangrijk onderdeel van het werk geweest. Tussen de conferentie 'De arme kant van Nederland' in 1987 en het symposium ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum in 2012 zijn in dit kader tal van conferenties en studiedagen georganiseerd over armoede, rijkdom en specifieke thema's. Er zijn twee grote manifestaties op het Malieveld (1990 en 1996) en kleinere acties als de aanbidding van een petitie in 1993, een preek- en protestmarathon in 1993 en een

Manifestatie Nederland tegen verarming, 19 mei 1990.

actie bij en in de Hofvijver (1994) georganiseerd. We namen deel aan vele manifestaties van de Sociale Alliantie, vakbonden, Keer het Tij en vele anderen.

We spraken regelmatig met Kamerleden en activeerden de groepen en netwerken om dat ook te doen met het project 'Adoptie van Kamerleden'.

In artikelen en interviews in geschreven media en op de radio en televisie hebben we onze stem talloze malen laten horen in het publieke debat.

Onderzoeken

Onderzoek doen is een effectief middel gebleken om aandacht voor verarming in Nederland te vragen. Wat in 2002 begon als een kwalitatief onderzoek naar financiële hulpverlening door kerken in het rapport *De kerk als vangnet?* groeide uit naar een reeks kwantitatieve onderzoek over dit onderwerp. In 2005, 2006, 2008, 2010 en 2013 verschenen onderzoeken *Armoede in Nederland* die veel aandacht in pers en (kerkelijke) achterban kregen.

Ook interviewprojecten bleken een goed middel om de werkelijkheid van mensen die moeten rondkomen met het minimuminkomen in beeld te brengen. Voorbeelden zijn *Het keurslijf van de uitkering* (2005), *Zij wil vooruit – over jonge vrouwen met een minimumuitkering* (2009) en *De Boodschappenmand – koopkracht in de praktijk* (2011, 2012 en 2013/2014).

Samenwerking

Naast de eigen publicaties en activiteiten is er veel meegedaan in samenwerkingsprojecten in onder meer Alliantiedagen en andere bijeenkomsten van de Sociale Alliantie, oecumenische Kerkendagen, de Ab Harrewijn Prijs (sinds 2003) en de serie van vijf I mei conferenties met FNV, Raad van Kerken in Nederland en Justitia et Pax (2000-2005).

INTERKERKELIJK DIACONAAL OVERLEG LELYSTAD

De stichting Interkerkelijk Diaconaal Overleg Lelystad (IDO) is opgericht door meerdere kerken in Lelystad. Inmiddels is IDO uitgegroeid tot een diaconale vrijwilligersorganisatie met zeven parttime medewerkers en ongeveer 300 vrijwilligers. Ze leveren namens de kerken een aanzienlijke bijdrage aan de armoedebestrijding in Lelystad.

Alle Broersma en Wim Moggré

Het motto van Interkerkelijk Diaconaal Overleg is: "Helpen wie geen helper heeft." Het IDO, zo staat in onze missie, is er "voor die mensen die dreigen tussen wal en schip te vallen, in de schulden zitten, eenzaam zijn en/of gebrek leiden. Zo bieden wij een sluitend vangnet door samenwerking van onze werkvelden".

Inloophuizen

Bijna 25 jaar geleden namen enkele kerken in Lelystad het initiatief tot het opzetten van een inloophuis in een nieuwe woonwijk die werd gerealiseerd. De basis hiervoor was de vraag op welke wijze de kerken van Lelystad zich willen presenteren aan de inwoners van Lelystad. Gekozen werd voor het huren van een hoekwoning die gedurende enkele uren per dag open was voor mensen in de wijk om zo maar binnen te lopen voor een kopje koffie en een praatje. In 2015 zullen we het 25 jarig bestaan van dit inloophuis vieren. Enkele jaren later werd er op een andere plaats in Lelystad, eveneens op initiatief van meerdere kerken een tweede inloophuis geopend. De doelgroep hiervan was iets specifiek benoemd. In eerste instantie betrof het vooral ex-verslaafden, maar al snel bleek het inloophuis ook een toevluchtsoord voor andere mensen die behoefte hadden aan een stukje gezelligheid, ontmoeting en een luisterend oor.

Beide inloophuizen bestaan nog steeds en elke dag blijkt dat ze van belang zijn voor de bezoekers die er binnen komen. In 2013 hebben we in totaal bijna 20.000 mensen mogen ontvangen in de beide inloophuizen, onder wie vele vaste bezoekers die meerdere dagen

per week onze gast zijn. Het aantal bezoekers stijgt nog ieder jaar.

In de inloophuizen worden vele activiteiten georganiseerd ten behoeve van onze bezoekers. Enkele voorbeelden daarvan zijn creatieve workshops, taallessen voor allochtone vrouwen, naailes voor allochtonen, reparatie van fietsen etc. Een belangrijke activiteit is de dagelijkse warme maaltijd die tussen de middag in beide inloophuizen wordt

geserveerd. Kookvrijwilligers maken dagelijks een warme maaltijd voor onze bezoekers en dit wordt zeer op prijs gesteld. In 2013 zijn in totaal bijna 7.500 maaltijden bereid.

Hulp bij financiële problemen

Na enkele jaren bleek dat er nogal wat bezoekers de inloophuizen bezochten met financiële problemen. Ook hebben veel mensen problemen met het lezen van brieven die ze van allerlei (overheids)instanties krijgen. Dit heeft er toe geleid dat in beide inloophuizen

De missie van IDO is: helpen waar geen helper is.

dagelijks een inloopsprekkuur is voor mensen met allerlei vragen. Een tweede ontwikkeling is dat vanuit de beide inloophuizen in de tweede helft van de jaren '90 van de vorige eeuw, een derde stichting is opgericht de Interkerkelijke diaconale stichting Schuldhulpverlening Lelystad (IDO/ISL). Inmiddels begeleiden ruim 35 vrijwilligers, ondersteund door een tweetal professionele medewerkers, jaarlijks ongeveer 100 cliënten met financiële problemen. Het werk dat door hen wordt verricht, wordt zeer gewaardeerd. IDO/ISL is één van de twee officiële instanties in Lelystad die de wettelijke schuldhulpverlening, een taak voor de gemeente, uitvoeren. Hiervoor ontvangt onze organisatie jaarlijks ruim 200.000 euro subsidie van de gemeente. Naast de vrijwilligers biedt IDO/ISL ook ruimte aan derdejaars studenten maatschappelijk werk. Zij kunnen hun stage bij IDO/ISL lopen en bijna allemaal geven ze aan dat ze heel veel leren van de dagelijkse praktijk zoals die bij IDO/ISL zich voordoet.

Veelal begint het traject van schuldhulpverlening met het op orde brengen van de vele brieven, die de cliënten hebben ontvangen en die ze niet openmaken, omdat ze bang zijn dat er weer een rekening, een aanmaning of een vordering van de deurwaarder in zit, die ze toch niet kunnen betalen. Gevolg: een steeds verder oplopende schuld.

Met de schuldhulpverlening zoals IDO/ISL die uitvoert, hebben we een goed zicht op de armoedeproblematiek in Lelystad. Helaas is die er en wij verwachten dat ook in de komende jaren er sprake zal zijn van armoede en van mensen met een soms behoorlijke schuldenlast. Vanuit de opdracht van de kerken tot het helpen van je naaste kunnen wij deze opdracht binnen IDO/ISL concreet invulling geven.

Gelukkig kunnen we ook constateren dat de inspanningen van de vrijwilligers resultaten opleveren. In de nota armoedebestrijding van de gemeente Lelystad is geconstateerd dat van de cliënten die door IDO/ISL worden begeleid 70% niet snel terugvalt in nieuwe schulden. Onderzoek heeft uitgewezen dat dit percentage landelijk op 40% ligt. Vanuit de kennis en ervaring die binnen IDO/ISL met schuldhulpverlening is opgedaan, heeft IDO/ISL mede aan de basis gestaan van het landelijke project SchuldHulpMaatje, een initiatief van landelijke kerken om mensen met financiële problemen terzijde te staan (zie pagina 54 e.v.).

“
Onze organisatie
ontvangt jaarlijks ruim
200.000 euro subsidie
van de gemeente.

Voedselbank De Korenaar in Lelystad.

Voedselbank

Een vierde activiteit is de voedselbank; binnen het IDO georganiseerd door een zelfstandige stichting. Wekelijks worden er in Lelystad gemiddeld 270 pakketten gemaakt voor alleenstaanden en gezinnen die rond moeten komen met een zeer laag bedrag per maand. Als een alleenstaande minder dan 180 euro in de maand overhoudt voor zijn/haar levensonderhoud, komt die persoon in aanmerking voor een voedselpakket. Voor

gezinnen ligt die norm iets hoger. In totaal bereiken we ruim 600 inwoners van Lelystad wekelijks met een voedselpakket.

In Lelystad mogen we ons gelukkig prijzen dat er nogal wat agrarische ondernemers bereid zijn om iets van hun producten beschikbaar te stellen aan de voedselbank, waardoor er wekelijks in de meeste gevallen naast allerlei andere producten minimaal twee verse groenten in het pakket zitten.

Overigens denken wij dat mensen die een beroep doen op een voedselpakket vaak ook geconfronteerd worden met meer problemen. Daarom krijgt elke cliënt die zich bij ons meldt voor een voedselpakket het aanbod om in gesprek te gaan met vrijwilligers van ons project Hulp met Perspectief. Het voornaamste doel van dit project is om in een zo vroeg mogelijk stadium problemen, veelal schulden, te achterhalen zodat de hulpverlening snel op gang kan komen en een verder oplopen van de schulden kan worden voorkomen. Mede dankzij dit project is het aantal maanden dat men afhankelijk is van een voedselpakket in het afgelopen jaar afgenomen.

Het meest schrijnend binnen de armoede is dat dit ook de kinderen raakt van de gezinnen die in armoede terecht zijn gekomen. Hieronder enkele voorbeelden:

- Een kind ging liever niet naar gym, omdat iedereen dan kon zien dat zijn ondergoed versleten was.
- Een kind kon niet trakteren op school voor zijn verjaardag.
- Een kind wilde niet mee op schoolreisje, omdat het dan zou opvallen dat hij geen lunchpakket had.

Alle Broersma (voorzitter) en Wim Moggré (directeur) zijn verbonden aan het Interkerkelijk Diaconaal Overleg Lelystad.

Momenteel nemen negen kerken deel aan de activiteiten, te weten: Baptisten Gemeente Lelystad, Christelijk Gereformeerde – Nederlands Gereformeerde Kerk, Evangeliegemeente 't Reveil, Evangeliegemeente De Bron, Evangelische Kerk De Pijler, Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, Hervormde Gemeente Lelystad, Protestantse Gemeente Lelystad en de Rooms Katholieke Kerk H. Norbertus Parochie. Voor meer informatie: www.ido-lelystad.nl.

WARME HUG!

“Afscheid van EVA Warmekant? Dat kan niet...”, was mijn eerste reactie toen ik het hoorde. De subsidie stopt, de club vergrijst, het zit er niet meer in. En dat in deze tijd? Hoe krom zijn dingen?

Er is volgens mij sinds de jaren '50 nog nooit zoveel armoede in Nederland geweest. Steeds meer mensen komen aan de verkeerde kant van de financiële streep en EVA Warmekant houdt op.

Armoedegroeperingen verdwijnen, het lijkt dat mensen zich niet meer verenigen. Wat is er gebeurd? Als ik om me heen kijk, dan zie ik wel het een en ander. De druk op mensen, die uit het arbeidsproces geraken en van een uitkering afhankelijk worden, is enorm opgevoerd. Sociale diensten willen dat je sollicitatiecursussen volgt, vacaturecafés bezoekt en minstens drie dagen werkt in de sociale werkplaats om toch maar vooral in

het werkritme te blijven. Kom je niet, dan wordt dit als weigering gezien en heeft het gevolgen voor je uitkering. Waar je dan van moet leven zal de overheden een zorg zijn. Schulden nemen toe, problemen worden onoverzichtelijk groot en mensen zijn super gestrest, bang en moe. Ik kan niet meer tellen hoeveel mensen in de bijstand rondlopen met burn-out verschijnselen.

Maar ja... we moeten door. De maatschappij moet groter, de economie moet weer aantrekken. Plaats voor waar het echt over gaat in de wereld lijkt er steeds minder te zijn. Door, door, door... Het enige dat lijkt te tellen is een betaalde baan.

Ruimte, tijd en energie voor bijeenkomsten, actie, protest lijkt er niet meer te zijn. De wereld draait door. Mensen zijn moe en murw. Dus stopt EVA en

stopt de Warmekant die we juist nu zo ontzettend nodig hebben. Ontmoeten, lotgenoten, netwerk: superbelangrijk in onze situaties. En de energie is er niet, dat zie ik ook. En het geld al helemaal niet. Natuurlijk is er geld, maar niet voor de onderkant. Dat is in deze steeds verrechtsende wereld echt niet aan de orde.

Het betekent dat we nieuwe mogelijkheden moeten vinden. Wellicht op andere manieren de aandacht blijven pakken. Er ontstaan in heel het land allerlei prachtige initiatieven, die uitgaan van de kracht van de onderkant. Die waardes als liefde, samendoen, verbinden, soberheid en duurzaamheid belangrijker vinden, dan de totale gekte van groter, groei en graai.

EVA Warmekant: bedankt voor alles! We gaan jullie missen. Meer dan we nu weten. Warme hug!

Erna Smeekens is de bedenker van Tientjes, een project dat mensen uitdaagt werk te maken van hun passie. Voor meer info: www.tientjes.net.

Erna Smeekens

VERARMING EN VERRIJKING

De kerkelijke campagne tegen verarming, verrijking en sociale uitsluiting dateert uit 1987. In dit verhaal een kort overzicht van de verschillende onderdelen van de campagne, een analyse van de samenhang van armoede met mondiale economische processen en enkele behaalde resultaten.

Hub Crijns

De werkgroep 'De Arme Kant van Nederland' bestaat sinds 29 september 1987. Toen organiseerden de Raad van Kerken in Nederland en het Arbeidspastoraat DISK de kerkelijke conferentie tegen verarming: 'De arme kant van Nederland'.

De werkgroep Economie, Vrouwen en Armoede (EVA) komt sinds 1984 voort uit de ontmoetingen tussen kerkvrouwen en bijstandsvrouwen, die geleid hebben tot bondgenootschap vanuit de kerken met de armoedestrijd van vrouwen. Het EVA-netwerk

richt vooral op het onder de aandacht brengen van en opkomen voor de positie van armgemaakte vrouwen. Beide werkgroepen werken vanaf 1995 en 1996 nauw samen, en zijn sinds 1 januari 1997 opgegaan in de werkgroep Arme Kant van Neder-

land/EVA. De landelijke werkgroep verzorgt communicatie en biedt service aan een netwerk van actieve Arme Kant- en/of EVA-groepen. Tevens ondersteunt de werkgroep de kerkelijke diaconale groepen van gemeenten en parochies. Een donateurfonds ontstaat eind 1988 door de oprichting van de Stichting Niet voor Jezelf en de daarbij behorende actie 'Niet voor Jezelf'. De opdrachtgevers van dit landelijk oecumenisch werk zijn de Raad van Kerken in Nederland en het Arbeidspastoraat DISK. Binnen het mandaat van de Raad van Kerken heeft de werkgroep een projectgroep. In periodes van telkens drie jaar wordt er op grond van een beleidsnota een mandaat gegeven, dat uitgewerkt wordt in jaarlijkse werkplannen.

Doelstelling en werkwijze

De oecumenische campagne tegen verarming en verrijking heeft doelen op het terrein van bewustwording in kerken en daarbuiten en het stimuleren tot het ontwikkelen van sociaaleconomische beleidsvisies die armoede en uitsluiting tegengaan. De werkzaamheden verlopen langs drie hoofdlijnen:

- De netwerklijn, gericht op het verlenen van service en ondersteuning aan het netwerk van actieve plaatselijke en regionale Arme Kant/EVA groepen.
- De kerklijn, gericht op het beïnvloeden van kerken, o.a. door toerusting, ondersteuning en activering.
- De politiek-maatschappelijke lijn, gericht op de beïnvloeding van politieke besluitvorming en het maatschappelijke debat.

Door middel van publicaties, conferenties, acties, ontmoetingen, trainingen, overleg met kerken en de politiek geeft de campagne impulsen aan discussies over de tweedeling tussen arm en rijk en organiseert ze gesprekken over een brede visie op arbeid, zorg en inkomen en rechtvaardiger alternatieven.

Samenwerken en netwerken

De campagne tegen verarming en verrijking werkt samen met tal van andere personen en groepen in kerken, organisaties van uitkeringsgerechtigden en maatschappelijke organisaties; zowel landelijk, regionaal als plaatselijk. Hoewel moeizamer is een netwerk van Arme-kant- en EVA-groepen actief. Ze werken provinciaal, grootstedelijk en plaatselijk. Tussen kerkbetrokken mensen en de mensen uit de armoedebeweging komt bondgenootschap tot uitdrukking. Daarnaast zijn er allerlei organisaties die mede vanuit de kerken actief zijn op het veld van verarming en verrijking.

De werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA ondersteunt de genoemde groepen met aandacht voor de krachtbronnen. Een extra probleem vormt de veroudering van de beweging en het openstaan voor vernieuwende impulsen. Hoewel armoede in Nederland steeds meer etnisch bepaald is, heeft de kerkelijke beweging nog weinig samenwerking bereikt met die van de migrantenkerken en migrantengroepen.

Sinds het jaar 2000 bestaat er samenwerking via de netwerkorganisatie Alliantie voor Sociale Rechtvaardigheid. Deze ontstond als resultaat van een gezamenlijke evaluatie van vijf jaar armoedebestrijding 1995-2000. De Sociale Alliantie is een voortzetting en uitbreiding van het Armoedeplatform KHV (kerken, humanisten en vakbeweging). Aan het netwerk doen in 2014 meer dan vijftig organisaties mee vanuit kerken, vakbeweging, humanisten, allochtonen, gehandicapten en chronisch zieken en uitkeringsgerechtigden. De werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA is nauw betrokken bij de Alliantie. Sinds

2000 is er een jaarlijks gestructureerd overleg met de staatssecretaris van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Oorzaken van armoede

Armoede is een relatief begrip. Armoede ziet er in Nederland anders uit dan in Derde Wereld-landen of in de oostelijke of zuidelijke EU-landen; armoede is altijd te bezien in relatie tot de samenleving waar mensen deel van uit maken. Armoede is een relatiebegrip; het is geen op zichzelf staand verschijnsel, maar staat in relatie tot de processen die zich in de samenleving als geheel afspelen.

In discussies over armoede in Nederland worden oorzaken en oplossingen vrijwel als eerste gezocht op het individuele vlak. Armoede wordt in veel gangbare (beleids)redeneringen toegeschreven aan eigenschappen van armen zelf. In de meest onvriendelijke vormen gaat het dan om 'niet

Hofvijveractie Arme Kant van Nederland, 7 april 1994.

bereid zijn de handen uit de mouwen te steken', 'profiteren en parasiteren', 'de verantwoordelijkheid voor de eigen economische zelfstandigheid niet willen nemen'. Vaak wordt armoede besproken in termen van tekortkomingen bij de persoon zelf: het ligt aan lage scholing, aan te weinig prikkels om te gaan werken, gebrek aan zelfredzaamheid, psychische moeilijkheden, gebrek aan sociale vaardigheden, verslavingsproblemen, het maken van schulden enzovoort. De armen zelf worden geproblematiseerd. Armenbegeleiding, schuldenbegeleiding, scholing, opbouwen van de persoonlijkheid, creëren van additioneel werk, trajectbegeleiding naar betaald werk zijn de oplossingen die uit de beleidsplannen komen. In deze analyses is waar, dat een deel van de arme mensen door eigen onvermogen, schuld, gedrag, scheiding, of gewoon pech in de armoede komt. Door de verleidingen van een op luxe en plezier ingestelde maatschappij neemt die groep toe. De kerkelijke campagne heeft van meet af aan benadrukt, dat de individuele benadering de structurele oorzaken van armoede onderbelicht laat. Armoede ontstaat in de eerste plaats als een gevolg van ontwikkelingen in de samenleving. Armoede en rijkdom staan niet los van elkaar. Armoede is voor de meeste mensen geen eigen schuld of noodlot, maar een gevolg van economische, maatschappelijke en politieke keuzes. Na de financiële kredietcrisis uit 2008 en alle gevolgen daarvan is de pechfactor rond economische oorzaken heel groot geworden: werkloosheid, schulden, te dure hypotheek, restschuld na aflossing van de hypotheek, grote bezuinigingen van de overheid, lagere sociale zekerheid.

Macro-economische ontwikkelingen

Er zijn op macroniveau zes groepen van economische en sociale ontwikkelingen te onderscheiden, die samenhangen met oorzaken van armoede. Ze hebben te maken met technologische en economische ontwikkelingen. Andere achtergronden zijn aan te wijzen in de verandering van de bevolkingsopbouw, de cultureel-politieke opvattingen rond werk, zorg en inkomen, de organisatie van de sociale zekerheid, de sociaal-ethische opvattingen, en de neerslag van al deze opvattingen in het juridisch-institutioneel kader.

Voorts is er de laatste 25 jaar een sociaal-economisch beleid zichtbaar geworden, o.a. met een afvlakkend belastingstelsel, dat de verschillen tussen arm en rijk bewust laat toenemen. In de kerkelijke campagne is altijd de samenhang van armoede met de economische wereldprocessen aangegeven.

Nederland is als klein, open

land sterk gevoelig voor de schommelingen in de wereldeconomie. Die gevoeligheid is al in de jaren '70 aangetoond bij de twee oliecrises van 1973 en 1979, die de grote economische neergang van de jaren '80 aankondigden. Sindsdien zijn de wereldeconomie en de wereldmarkt sterk gegroeid. De computertechnologie heeft de wereldwijde mobiliteit vergroot. Om de eigen crisis te boven te komen heeft Nederland binnen die globaliserende economie gekozen voor dienstverlenende kenniswerkgelegenheid, die arbeidsarm is. Tijdens de neergang en crisis van de jaren '80 en '90 is veel laaggeschoolde arbeid uitgestoten en verplaatst naar lagelonenlanden. Dat proces is ook vandaag nog

Actie Armoedebestrijding broodnodig, december 1998.

steeds gaande. De wereldwijde crisis in de financiële sector sinds 2008, begonnen met de Millenniumcrisis uit 2000 en de 'dotcom-crisis' uit 2002, levert voor de landen van de EU een enorme inspanning op wat betreft het afbetalen van de schulden. De toegenomen werkloosheid en armoede, en de instorting van o.a. de woningmarkt hebben geleid tot nog steeds toenemende schulden in Nederlandse huishoudens. De oplossing wordt gezocht in een sterk afbouwen van de collectieve sector: een toename van de publieke armoede. En van de burgers wordt een belangrijke bijdrage gevraagd: de uitvinding van de participatiesamenleving, vooral in de zorgwereld.

Daarnaast is ook in Nederland berekend, dat het voor een gezonde economie strategisch

van belang is een behoorlijke hoeveelheid niet-betaald werkenden te hebben als buffer rond de werkende kern, om in en uit te ademen met de op- en neergaande conjunctuur. Die flexibiliteit van de arbeidsmarkt is vanaf de jaren '90 begonnen en sinds het jaar 2000 versterkt voortgezet. Er is op de arbeidsmarkt een steeds kleiner segment van vaste kernwerkers. Er zijn steeds meer flexibel werkenden met vaste contracten en massa's flexibel werkenden met tijdelijke, losse of oproepcontracten. Wie – door verschillende oorzaken, zoals te weinig kennis, te weinig productiviteit, te grote kwetsbaarheid – uitgesloten wordt van betaalde arbeid komt vanzelf langjarig in de wereld van de uitkeringen terecht en daarmee in de wereld van de Nederlandse armoede.

Participatie en voorkomen van uitsluiting

Groepen worden door economische, technologische, demografische, sociaal-culturele, gezondheidsspecifieke, sociaal-ethische, en juridische processen aan de zijlijn van de werkwereid gezet. Vooral door hun economische uitsluiting van betaald werk zijn ze afhankelijk van overdrachtsinkomens. Hoewel de heersende beleidsvisie sinds de jaren '80 is om deze mensen aan het betaalde werk te krijgen, leert de praktijk dat de bedrijfswereld en instellingenwereld deze mensen succesvol kunnen weren. Ze blijven letterlijk over en vormen al langjarig de arme kant van Nederland. Wie geen betaald werk heeft wordt vervolgens vanuit de sociale zekerheid tot betaald werk geactiveerd, maar feitelijk als inkomensafhankelijke gedoogd en bij wet zelfs gecriminaliseerd ('je fraudeert tenzij je zelf bewijst dat dit niet het geval is'). Armoede leidt in Nederland in ieder geval tot een tweederangs burgerschap.

“De kerkelijke campagne heeft van meet af aan benadrukt, dat de individuele benadering de structurele oorzaken van armoede onderbelicht laat.

De kerkelijke campagne hanteert al jaren als tegenwicht het uitgangspunt dat mensen burgers zijn in Nederland en dat participatie meer betekent dan alleen betaald werk doen. Opvoeden, zorgen voor je familie, vrijwilligerswerk doen, mantelzorgen, verbindend werk doen tussen mensen in de buurt is net zo belangrijke participatie als betaald werk. Feitelijk maakt dit 'schaduwwerk' de formele economie mogelijk. Vanuit wat mensen zelf aangeven als hun verwachtingen, dromen, mogelijkheden en vaardigheden zijn steeds alternatieven aangedragen. In de kerkelijke inbreng in het publieke debat rond armoede is als belangrijke toonzetting steeds te horen de extra aandacht voor onbetaald werk, zorg, vrijwilligerswerk, mantelzorg, en is nagedacht hoe dit werk beloond kan worden via een basisinkomen, participatie-inkomen, vrijwilligersinkomen, zorginkomen, werken met behoud van uitkeringinkomen enzovoorts.

Bereikte resultaten

Sinds de start van de campagnes in 1987 zijn er rond de uitgezette doelen en werklijnen enkele successen aan te wijzen. Hoewel de campagne geen leidend thema is in Nederland en rol en reikwijdte dus relatief bescheiden zijn, bewijst haar langjarig bestaan dat

ze nodig is en dat mensen er telkens mee bezig zijn.

Binnen de anti-armoedebeweging hebben kerken een eigen rol en betekenis. De contacten van kerkmensen met ervaringsdeskundigen zijn altijd intensief geweest. Sinds 2000 is een belangrijke diaconale economie ontstaan, die zich uit in inloophuizen, kerstpakkettenacties, voedselbanken, maaltijdprojecten, kledingruilwinkels enzovoorts. Een

ander deel van die diaconale economie bestaat uit maatjesprojecten, zoals Exodushuizen, SchuldHulpMaatje, zorgmaatjes, loketbegeleiders, formulierenbrigades, belastinginvullers enzovoorts. Een belangrijk probleem is thans de veroudering (zowel bij kerken als bij actieve ervaringsdeskundigen) en erosie van de grote beweging van zelforganisatiegroepen. De financiële problemen van de kerken verminderen de mogelijkheden tot bondgenootschap, serviceverlening en ondersteuning.

De activiteiten om informatie, bewustwording en aanklacht rond de gevolgen van verarming over te brengen in de samenleving zijn meestal succesvol. Conferenties, werkboekjes, boekjes met verhalen van mensen, artikelen en media-aandacht, kennen hun eigen publiek en doorwerking. Al die activiteiten hebben er mede toe bijgedragen dat in Nederland om de vijf jaar armoede ook als politiek probleem herontdekt wordt.

De activiteiten om kerken bij verarming en verrijking te betrekken zijn meestal ook succesvol. Het gaat wat op en neer, maar er is in de activiteiten van alle kerken sinds 1987 voortdurend aandacht voor en betrokkenheid bij verarming en sociale uitsluiting aan te treffen. Het uit zich in beleidsmatige uitspraken, geschriften en sinds 2000 een toenemende diaconale aandacht.

Mede door de campagne is die aandacht ook verbreed naar de economische kant van het probleem, de milieukant en de derde wereld kant. Onder meer de campagne 'Economie: een zaak van geloven' en het Conciliair Proces voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping hebben daar in de jaren '90 veel toe bijgedragen.

De activiteiten naar bedrijven en overheid laten wisselende resultaten zien. In tijden

van opgaande conjunctuur verdwijnt de armoede pijlsnel uit het bewustzijn van deze sociaal-economische beleidsmakers. In tijden van neergaande conjunctuur is de armoede weer in beeld, en vooral als kostenpost voor de overheid. Bedrijven ontslaan immers gewoon mensen. Dat is vooral gaande sinds 2010. Het is niet eenvoudig om in dit proces verandering aan te brengen. Wel heeft de kerkelijke campagne door de jaren heen grote publieke debatten wakker geroepen.

Welk succes heeft de arme kant van Nederland en de kerkelijke campagne geboekt in de *mainstream* van het sociaal-economisch beleid? Er is enig succes geboekt in het in gang zetten van een alternatief beleid rond onbetaalde arbeid, zorg en vrijwilligerswerk. Er is ook wel vanuit het beleid naar geluisterd: eind jaren '80, medio '90, medio 2000, na 2012. In de sociale zekerheid is, als het gaat om het streven naar een uitkering waarvan je kunt rondkomen, weinig succes aan te wijzen. Zeker in de grote systeemherziening en bezuiniging die het kabinet Rutte II doorvoert is er wat dat betreft sprake van een stevige teruggang. In de Wet Werk en Bijstand en de nieuwe Participatiewet zit voor burgerlijke gemeenten beleidsruimte ingebouwd om met de uitgesloten van betaald werk andere afspraken te maken rond onbetaald werk, zorgwerk en vrijwilligerswerk. Een negatief element is de strenge regelgeving en het strakke sanctieklimaat dat deze wetgeving omgeeft. Sinds de hernieuwde belastingwetgeving van 2001 zitten elementen van een categoriaal basisinkomen in het systeem ingebouwd door middel van de zogenoemde heffingskortingen. Burgerlijke gemeenten hebben een minimabeleid ontwikkeld, dat evenwel sinds de bezuinigingen na 2012 in snel tempo weer wordt afgebouwd. De mensen aan de arme kant zelf hebben een bijdrage geleverd aan resultaten van het economische beleid. Maar die resultaten komen niet ten goede aan henzelf, maar vooral aan anderen. De reorganisaties en bezuinigingen in sociale zekerheid en gezondheidszorg hebben bijgedragen aan economisch herstel. Daarvan hebben vooral mensen uit midden- en hogere klassen geprofiteerd. Een soortgelijke rol spelen de armen in de resultaten van sociaal-economisch beleid, doordat ze als flexibele arbeidskrachten ingezet worden, als ademveld rond de op- en neergang van het economisch proces.

Hub Crijns is directeur van Landelijk bureau DISK.

Staatssecretaris Klijnsma neemt het rapport *Armoede in Nederland 2013* in ontvangst.

“*Nederland is als klein, open land sterk gevoelig voor de schommelingen in de wereldeconomie.*”

DIACONIE, ZORG EN WET MAATSCHAPPELIJKE ONDERSTEUNING

Landelijk bureau DISK kent in zijn structuur een katholiek onderdeel, de Landelijke Instelling voor het rooms-katholiek Arbeidspastoraat in Nederland. Via die verbondenheid is er altijd gewerkt ter ondersteuning van het arbeidspastoraat in de bisdommen. Ook is er sinds 1988 gewerkt aan materiaal voor viering en gesprek bij de zondag van de arbeid rond begin mei en oecumenisch bij de biddag en dankdag voor gewas en arbeid. De aandacht voor arbeid valt in kerkelijke termen onder diaconie en binnen het werk van DISK ook in de ondersteuning van het katholieke diaconale netwerk.

Betaalde en onbetaalde arbeid

Het is in veel kerken een discussiepunt of de aandacht voor betaalde arbeid behoort tot de diaconale opdracht van de kerken. Al snel is er de mening dat dit aandachtsveld vooral toebehoort aan de overheid in het beleid rond het scheppen van werkgelegenheid

voor iedereen en bij het bedrijfsleven in het zorgen voor die banen. Rond de kwaliteit van de arbeid, de arbeidsomstandigheden, het werkklimaat, de zingeving rond arbeid is er wel iets te zeggen rond arbeid en diaconie. Vaak zijn dit dan handreikingen geworden, te gebruiken in de eredienst, catechese of groepsgesprek.

Rond zorg, onbetaalde arbeid en vrijwilligerswerk is er vaker de gedachte ontstaan, dat dit thuis hoort in het diaconale takenpakket. Mede oorzaak hiervan is het werk dat vrouwen doen, vaak onbetaald in het huishouden, vaak onbetaald in de zorg, mantelzorg en opvoedzorg, en in het

vrijwilligerswerk dat mannen en vrouwen doen, o.a. in de kerken. Landelijk bureau DISK heeft vanaf de jaren 2000 aandacht gegeven aan onbetaalde zorg, zorgarbeid en vrijwilligerswerk, o.a. door een stafmedewerker voor dit thema, die actief was in de programma's van de Arme Kant van Nederland/EVA. De resultaten zijn te vinden in o.a. interviewboeken *Het keurslijf van de uitkering* (2005), *Zij wil vooruit – over jonge vrouwen met een minimumuitkering* (2009) en *De Boodschappenmand – koopkracht in de praktijk* (2011, 2012 en 2013/2014), handreikingen, themadagen, ontmoetingsdagen voor de EVA-vrouwen, training en toerusting, het Smartlappenfestival.

Werkloos zijn, geen betaalde baan hebben, de gevolgen daarvan voor het leven en de toekomst van mensen, wordt wel alom door kerken gezien als een terrein waar een diaconale taak ligt. Het gemis van betaald werk leidt tot gemis aan identiteit en een vorm van tweederangsburgerschap, waarin uitkeringsafhankelijkheid en uitgesloten zijn van de samenleving een grote rol spelen. Rond werkloosheid zijn er handreikingen verschenen, die bruikbaar zijn in eredienst, catechese en groeps gesprekken.

Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad

Landelijk bureau DISK werkt in de diaconale taak aan katholieke kant samen met het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad. De directeur van DISK heeft daartoe altijd veel werk verzet, sinds 2008 mede mogelijk gemaakt door Cordaid. Het LKDB komt vier keer per jaar bij elkaar en is actief met twee grote projecten. Het tijdschrift *Diaconie & Parochie*, dat in de afgelopen 12 jaar eindredactioneel wordt ondersteund. En de website www.rkdiaconie.nl, die na een project van twee keer drie jaar, op het internet het diaconale platform aan katholieke kant vormt. Kern van de site is een werkboek met handreikingen en werkvormen rond diaconale toerusting, training en activiteiten. Een diaconale werkdag 'Diaconie in de steigers' uit 2008 is gevolgd door twee keer per jaar een landelijke studiedag in samenwerking met de Oecumenische Diaconale Studiekring. Het Platform Diaconale Ecclesiologie organiseert één keer per jaar een diaconale studiedag in Rotterdam. Samen met de Diaconale Studiekring is gewerkt aan twee handboeken diaconiewetenschap *Barmhartigheid en gerechtigheid* (verschenen in 2006) en *Diaconie in beweging* (verschenen in 2011). Thans is de redactie actief met een derde boek.

Wmo en kerken

Vanaf 2007 is de maatschappelijke ondersteuning ondergebracht in een nieuwe Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Met die wet is er veel gewijzigd op het terrein van welzijnswerk en bijzondere zorg voor groepen. Er is sinds 2007 veel aandacht gegeven aan de rol van kerken op het terrein van de Wmo. Gewerkt is met inleidingen, handreikingen (o.a. een special in het tijdschrift 'Rkkerk.nl' in 2007, informatieboekjes, een oecumenische cursusmap die vijf (her)drukken gekend heeft. Twee christelijke organisaties kregen subsidie voor het project Kerken en Wmo, hetgeen geleid heeft tot de site www.kerkenwmo.nl, en een aantal regionale bijeenkomsten. Hoogleraar diaconaat Herman Noordegraaf onderzocht gedurende lange tijd de rol van kerken bij de Wmo. Samen met het netwerk van de Sociale Alliantie zijn er eveneens werkdagen gehouden en handreikingen gemaakt rond de Wmo. Het zijn als het ware allemaal voorlopers van wat sinds Prinsjesdag 2013 heet 'meedoen in de participatiesamenleving'.

DIACONAAL PLATFORM EDE

Trots ontvangt Teus Hubert me in het sinds een week in gebruik genomen ontmoetingspunt van het Diaconaal Platform Ede, midden in het centrum van Ede. Zelf lijkt hij nog een beetje onder de indruk van dit tastbare resultaat van jarenlange inzet van kerken voor de armsten in Ede en omgeving. Het is een symbool van de aanwezigheid van de kerk, midden in de samenleving van vandaag de dag. Zijn droom is dat het om de hoek gelegen Meet-Inn en het ontmoetingspunt van het Diaconaal Platform in de toekomst één geheel gaan vormen. En eigenlijk twijfelt hij er ook niet aan dat dit zal gebeuren. Want ook dat is immers een initiatief van de gezamenlijke kerken. Maar hoe is het eigenlijk tot hier gekomen? Teus, voorzitter van het platform, vertelt er met veel passie over.

Hanneke Arts-Honselaar

“Het begon in 2006 toen de Wmo werd ingevoerd. Daar werden we door een bijeenkomst van de ChristenUnie destijds op geattendeerd. In die tijd was ik voorzitter van de Gereformeerde Kerk in Bennekom. In die rol werd ik voor deze bijeenkomst uitgenodigd. Eerlijk gezegd wist ik op dat moment niet wat de Wmo was. Natuurlijk ben ik gelijk gaan googelen. Ik begreep al gauw dat de Wmo een grote impact kon hebben op de kerken. Toen vervolgens de toenmalige wethouder, die Wmo in zijn portefeuille had, in het stadsblad aangaf dat mensen die hulp nodig hebben, niet direct een beroep op de overheid moeten doen, maar eerst eens om zich heen moeten kijken of er in de familie, bij verenigingen of vanuit kerken ondersteuning gegeven kan worden, was dat voor de Hervormde Kerk en ons (Gereformeerde Kerk, red.) aanleiding om hem gezamenlijk een brief te sturen. Want waarom over kerken praten zonder met hen te praten?”

Het prille begin

“Toen na enige tijd een gesprek met de wethouder plaatsvond, gaf hij aan dat hij bereid was met de kerken te overleggen, maar alleen wanneer die vertegenwoordigd werden door een gezamenlijke woordvoerder. Om hierover van gedachten te wisselen besloten we alle kerken aan te schrijven. Het werd een geslaagde bijeenkomst. We hebben er

gesproken over de komst van de Wmo, de reactie van de wethouder en de mogelijkheid gezamenlijk op te trekken. Die avond werd er een kerngroepje gevormd, dat een voorstel zou doen over de vorm waarin we dat zouden kunnen oppakken. Daar kwam uiteindelijk het Diaconaal Platform Ede uit voort. Zo’n platform had voordelen. Iedere kerk kon zijn eigenheid bewaren, we hoefden elkaar niet te vinden in een gemeenschappelijk gedragen tekst

voor statuten en een huishoudelijk reglement. Iedere kerk behield op deze manier ook de vrijheid aan een activiteit van het Diaconaal Platform deel te nemen of de activiteit aan zich voorbij te laten gaan.”

Niet alleen praten

“Toen prof. Herman Noordegraaf, vanwege een door hem uitgevoerd onderzoek naar kerken en Wmo, met het platform in contact kwam, was hij het die ons op het hart

Teus Hubert voor het onlangs geopende ontmoetingscentrum.

drukte het niet alleen bij praten te laten, maar ook iets met elkaar te gaan doen. Maar het scala aan kerken, van RK-caritasinstellingen tot Gereformeerde Gemeenten en alles wat daar tussenzit zoals de PKN gemeenten, NGK, CGK, GKV en evangelische gemeenten, was erg breed. Het is niet altijd gemakkelijk elkaar inhoudelijk te vinden. Daarom werd vanaf het begin duidelijk gezegd dat het platform ertoe diende de diaconale taak van de kerken te ondersteunen, niet om te praten over geloofsovertuigingen. Dat doe je in je eigen kerk, zo was en blijft het uitgangspunt. Ik denk dat ook dat het succes is geweest van het diaconaal platform.”

Voor Elkaar Ede

“Over hoe die diaconale taak van de kerken gezamenlijk op te pakken zijn we destijds met elkaar in gesprek gegaan. Daar was ook Walter Willigenburg van de toen in oprichting zijnde Stichting Hulp in Praktijk (HiP) bij betrokken. Deze stichting organiseert hulp vanuit kerken voor mensen die (tijdelijk) geen beroep kunnen doen op een eigen sociaal netwerk of zich in een sociaal isolement bevinden. Die gesprekken hebben geleid tot de oprichting van ‘Voor Elkaar Ede’. In feite sluiten we daarmee aan bij Stichting HiP. Iedere inwoner van Ede kan het nummer van HiP bellen. De vrijwilligers van Voor Elkaar Ede zitten in hun database, met een beschrijving van hun kwaliteiten. HiP zorgt dan voor een match op het moment dat er een hulpvraag komt. Onlangs heeft Stichting HiP besloten te gaan decentraliseren. Wat nu nog landelijk wordt uitgevoerd, wordt teruggebracht naar lokaal niveau. Dit betekent dat we hier straks, in dit nieuwe ontmoetingscentrum, een medewerker zullen krijgen die de koppeling tussen hulpvrager en vrijwilliger gaat uitvoeren. Om duidelijker te communiceren dat Voor Elkaar Ede werkt onder de formule van Stichting HiP zal het project in de toekomst HiP Ede gaan heten.”

“*Het platform dient ertoe de diaconale taak van de kerken te ondersteunen.*”

SchuldHulpMaatje

“Toen duidelijk werd dat landelijk het programma SchuldHulpMaatje van start zou gaan werd het Diaconaal Platform Ede al snel door de verschillende mensen vanuit het landelijke project gevraagd aan de *pilot* deel te nemen. Vanwege mijn overige activiteiten (redactieraad *Diakonia*, bestuurslid van de Federatie van Diaconieën van de PKN) was men op de hoogte van ons platform. Tijdens een platformavond werd het landelijke programma SchuldHulpMaatje gepresenteerd. De meeste kerken wilden het wel proberen. Daardoor gingen we al snel met een groep van 15 cursisten vanuit de verschillende kerken van start. Nu, na drie jaar (we zijn gestart in 2011), hebben we 40 gecertificeerde SchuldHulpMaatjes en kunnen we zeggen dat het project een succes is.”

Zorg voor mensen met een psychische beperking

“Maar ook na het opstarten van SchuldHulpMaatje heeft het Diaconaal Platform niet stil gezeten. Zo is samen met de zorginstellingen Agathos en Eleos en met ondersteuning van de gemeente Ede een project opgestart voor mensen met een psychische beperking. Dat is nodig nu binnenkort de begeleiding van AWBZ onder de Wmo wordt gebracht.

Het project werd opgestart met ondersteuning vanuit de Christelijke Hogeschool Ede, Academie voor Sociale Studies. Zij monitoren het ook in opdracht van de gemeente Ede en voeren nu, na een jaar, de eindevaluatie van de *pilot* uit. Daar zijn we natuurlijk erg benieuwd naar.”

Teus Hubert: “Deze tijd vraagt nog nadrukkelijker dan voorheen om zichtbare aanwezigheid van kerken.”

en Arme Kant van Nederland/EVA leverden daar een belangrijke bijdrage aan. “Het is jammer dat zij nu verdwijnen, en dat in een tijd die nog nadrukkelijker dan voorheen om deze zichtbare aanwezigheid van kerken vraagt.”

Hanneke Arts-Honselaar is freelance theologe, tekstschrijfster, redacteur en webontwikkelaar. Neem voor meer informatie over het Diaconaal Platform Ede contact op met: diaconaalconsulent-ede@gmail.com, telefoon: 0318 - 61 66 69.

VAN ADRESLOOS NAAR FILIAALHOUDER

De Leeszaal werd door bewoners uitgevonden nadat de gemeente besloot de buurtbibliotheken te sluiten en protesten daartegen niets uithaalden.

Ali is vrijwilliger in Leeszaal Rotterdam West. De Leeszaal werd door bewoners uitgevonden nadat de gemeente besloot de buurtbibliotheken te sluiten en protesten daartegen niets uithaalden. Het is een publieke ontmoetingsplaats met een interessante boekencollectie, kranten, afgeschreven opgeknapte computers, wifi via de bovenbuurman, bijzondere programma's en ruime openingstijden.

Het wordt gemaakt door 50 gastvrouwen en -heren, plus 30 mensen die zich bezighouden met de collectie, computers, inrichting, pr, vormgeving, diverse programma's, voorlezen, roosteren en regelen. De vrijwilligers zijn afkomstig uit 12 verschillende landen, de leeftijd varieert van 15 tot 84 en het opleidingsniveau van laaggeletterd tot universiteit. Niemand wordt in geld betaald.

De eerste 40 vrijwilligers werden door de initiatiefnemers gevraagd. Zij waren al actief, bijvoorbeeld in een vrouwengroep, een immigrantengroep, een straatcomité of een wijktauingroep. De anderen kwamen er later bij, aangetrokken door de prettige plek, de sociale en culturele mix, het samen iets maken en het goede doel.

Ali werd meegenomen door zijn broer. “Ali heeft altijd een zetje nodig, anders blijft hij stil staan”, zegt zijn broer. Dat merken we in de Leeszaal ook. Als bouwhelp en computeronderhoudsassistent is hij beter dan als gastheer.

Op een dag meldt hij dat hij niet meer van 16 tot 19 uur kan werken, omdat hij zich om 17 uur moet melden bij de nachtopvang van daklozen. En of hij zijn koffer in onze boekenvoorraadkamer mag stallen. Daarin zit zijn computer. Erg dramatisch doet hij er niet over. Zijn broer moppert op hem, maar biedt ook af en toe een logeerbed aan. Een paar dagen later staat Ali stralend in de Leeszaal. Ten eerste heeft hij ontdekt dat je in de Pauluskerk heel goedkoop kunt eten. En ten tweede zag hij dat de boekenkast daar, ooit gevuld met boeken uit de Leeszaal, helemaal uitgelezen is. Hij gaat zorgen voor een nieuwe collectie. Hij wordt filiaalhouder van de Leeszaal.

Joke van der Zwaard is zelfstandig onderzoeker/schrijver en initiatiefnemer van de Leeszaal Rotterdam West.

NAAR DE PARTICIPATIE- MAATSCHAPPIJ – MAAR WELKE?

Het is van belang om de erfenis van DISK verder te dragen in de toekomst. Ze heeft een onverminderde actualiteit. We zitten in een beweging naar een ander type samenleving. De klassieke verzorgingsstaat maakt plaats voor wat wordt genoemd de participatiesamenleving. Het is echter onduidelijk hoe deze verder invulling zal krijgen.

Herman Noordegraaf

Het arbeidspastoraat ontstond tijdens en na de Tweede Wereldoorlog en kwam tot ontwikkeling in de tijd van de wederopbouw. Dat was een periode waarin Nederland uit as en puin herrees, mede mogelijk gemaakt door de Amerikaanse Marshallhulp, en die gepaard ging met een snelle industrialisatie. Het industriepastoraat en arbeidsapostolaat, zoals het toenmalige arbeidspastoraat heette, ondersteunde de arbeiders in een voor velen van hen nieuwe wereld. De wederopbouw ging gepaard met de totstandkoming van de verzorgingsstaat. Dit nieuwe maatschappijtype loste het vrije kapitalisme af door-

dat de overheid zich uitdrukkelijk medeverantwoordelijk stelde voor het sociaal-economisch beleid, waaronder het creëren van volledige werkgelegenheid, en de realisering van sociale zekerheid.

Armoede en bestaansonzekerheid, die

velen in het vooroorlogse Nederland onbarmhartig getroffen hadden, zouden daardoor uitgebannen moeten worden. Er kwam een uitgebreid stelsel van sociale wetten, met als sluitstuk de invoering van de Algemene Bijstandswet (ABW) in 1965. Iedere Nederlander kreeg een recht op bijstand, als hij in zodanige omstandigheden verkeerde of dreigde te geraken dat hij niet over de middelen beschikte om te voorzien in de noodzakelijke kosten van het bestaan. Tijdens de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer in april 1963 sprak de eerst verantwoordelijke minister M.A.M. (Marga) Klompé van de toenmalige Katholieke Volkspartij de historische woorden: “Ik wilde een wet maken (...) waarop iedere burger een beroep kon doen, met opgeheven hoofd, en waardoor hij niet in een atmosfeer zou worden geplaatst, die in strijd zou zijn met zijn vrijheid en met de waardigheid van zijn menselijke persoon.”

Particulier initiatief

De Algemene Bijstandswet loste de Armenwetten van 1854 en 1912 af. Deze hadden het primaat voor steun aan armlastige mensen bij het particulier initiatief gelegd, dat wil zeggen vooral bij de (protestantse) diaconieën en de rooms-katholieke caritasinstellingen. Deze steun was geen recht, maar een gunst. De ABW betekende een omslag van gunst naar recht en sprak doelbewust van bijstand in plaats van steun en van personen in plaats van armen. De hele naoorlogse ontwikkeling bracht een fundamentele verandering met zich mee in het protestantse diaconaat en in de caritas. Oude taken vervielen, zoals de armenzorg, en de betrokkenheid bij de immateriële zorg werd sterk uitgebreid. Te denken valt aan bejaardenhuizen, maatschappelijk werk, gezinszorg, jeugdzorg, opvang

van drugs- en alcoholverslaafden en zo is er nog veel meer te noemen. Tot in de jaren '70 waren organisaties op deze terreinen georganiseerd naar het verzuilde patroon: rooms-katholiek, protestants (en dan nog soms naar denominaties daarbinnen), humanistisch en algemeen. Dankzij overheidssubsidie vond een forse uitbreiding van dit werk plaats. Echter door de groeiende overheidssubsidie en de kwaliteitseisen die de overheid daarbij stelde, de samenvoeging van organisaties in algemene organisaties om redenen van doelmatigheid en om verhoging van de kwaliteit te bereiken ('schaalvergroting'), de professionalisering en de ontkerkelijking groeiden de zorg- en welzijnsorganisaties en kerken uit elkaar. Bestuurlijk en financieel zijn kerken nog maar nauwelijks bij verzorgings- en verpleeghuizen, maatschappelijk werk, thuiszorg en andere organisaties op het terrein van zorg en welzijn betrokken.

Onbetaalde arbeid als stille basis

De verzorgingsstaat was in de genoemde periode van de wederopbouw niet sekseneutraal. De deelname van vrouwen en in het bijzonder gehuwde vrouwen aan de betaalde arbeid was veel lager dan elders in Europa. Dit zou tot in de tweede helft van de jaren '80 het geval zijn. De thuiswerkende vrouwen werkten vaak meer dan 50 uur per week in het huishouden (onder meer met het oog op de verzorging van de man) en verrichtten daarbuiten als mantelzorger en/of vrijwilliger veel onbetaalde arbeid. Die onbetaalde arbeid vormde de 'stille basis' van de verzorgingsstaat. Veel vrouwen zagen dit als een vanzelfsprekende godsdienstig-morele opdracht.

Ook DISK en het arbeidspastoraat richtten zich vooral op de betaalde arbeid. Vanaf de jaren '70 vindt er echter een verbreding en verdieping plaats van de visie op wat arbeid is of zou moeten zijn. Daarvoor is een aantal redenen aan te wijzen. Als gevolg van de economische crisis verloren veel mannen hun baan (= betaalde arbeid). Arbeidspasto-

Bestuurlijk en financieel zijn kerken nog nauwelijks bij organisaties op het terrein van zorg en welzijn betrokken.

res, die hun mensen uiteraard niet loslieten en daarom contacten bleven onderhouden, merkten dat een verlies van een baan een diepingrijpende verlieservaring met zich bracht: uiteraard verlies aan inkomen, maar daarnaast was er nog veel meer, zoals het verlies van relaties, tijdsstructurering, eigenwaarde, status en zingeving. Dat riep de vraag op of er nieuwe perspectieven waren te ontwikkelen buiten de betaalde arbeid om in vormen van onbetaalde arbeid zonder daarmee als buitenstaander de verlieservaring te relativiseren. Weer een andere impuls kwam vanuit vrouwen binnen de kerken, die anders tegen man-vrouwverhoudingen gingen aankijken onder invloed van feministische theologie en bredere discussie in de hele samenleving over vrouwenemancipatie. Daarbij waren er ook concrete sociale ontwikkelingen die de plaats van vrouwen in de samenleving problematiseerden, zoals demografische ontwikkelingen. Weduwen of gescheiden vrouwen, die na hun huwelijk gestopt waren met betaald werk en daardoor geen pensioenopbouw hadden, werden afhankelijk van een uitkering op minimumniveau. Daarop werd vanaf de jaren '70 bij voortduring bezuinigd. Was onbetaalde arbeid dan geen waardevolle arbeid? Was het daarom niet onrechtvaardig dat deze vrouwen op een kaler wordend minimum terecht kwamen? Kortom, er kwam een kritisch denken over arbeid op gang, waarbij aandacht werd gevraagd voor andere vormen van arbeid dan betaald werk. Dat bepaalde DISK en het arbeidspastoraat bij de waarde van onbetaalde zorgarbeid, binnen en buiten het huishouden, maar ook voor de betekenis van zorgarbeid in zijn geheel. Wordt deze ook in de betaalde arbeid niet ondergewaardeerd? Dat alles stimuleerde de aandacht voor betaalde en onbetaalde zorgarbeid.

Zorgethiek

Het denken over zorg heeft vooral vorm gekregen in de zogeheten 'zorgethiek', dat zowel christelijk geïnspireerde (bijv. Annelies van Heijst) als seculiere varianten (bijv. Joan Tronto) kent. In de zorgethiek zijn inzichten ontwikkeld die van grote betekenis zijn voor het samenleven. Zorg omvat die activiteiten die het onderhouden, doen voortduren en het herstellen van onze wereld bewerkstelligen. Zorg is onlosmakelijk met

het menselijk bestaan verweven. Een samenleving kan niet functioneren zonder haar. Vaak staan we daarbij niet stil. Ze is een ondergeschikte en vaak niet expliciet waargenomen activiteit en dat geldt ook voor degenen die de zorg verrichten. Dat zijn vooral vrouwen en mensen met een andere etnische herkomst. Opvallend is dat zorgarbeid die voor het merendeel door mannen wordt verricht (artsen) wel vaak een hoge status heeft. Zorgarbeid is 'schaduwarbeid' bij wat als productieve arbeid

wordt gezien: de productie van nieuwe goederen. Dit type arbeid wordt instrumenteel gewaardeerd: hij maakt mogelijk dat anderen productief bezig kunnen zijn of kunnen consumeren en reizen. Maar wie ziet de schoonmakers op de stations, op Schiphol, op de kantoren, die veelal tegen lage lonen en met slechte contracten moeten werken? De langste sectorstaking sinds 1933, die van de schoonmakers in 2012, moest eraan te pas komen om daarin enige verbetering te brengen.

De zorgethiek sluit aan bij de traditie van barmhartigheid zoals we die in het christendom vinden en formuleert inzichten die we in meerdere of mindere mate ook in diaconale praktijken en in het arbeidspastoraat vinden. Ik noem er enige. Mensen zijn

Zorgarbeid is 'schaduwarbeid' bij wat als productieve arbeid wordt gezien.

niet alleen vrij en autonoom, maar ook afhankelijk en behoeftig, kwetsbaar en sterfelijk. Zij zijn in alle levensfasen bij zorg betrokken, hetzij als ontvanger hetzij als verlener van zorg. Goede zorg veronderstelt oplettendheid en gevoeligheid voor de vragen en behoeften van anderen en keert zich als zodanig tegen onverschilligheid. Mensen weten zich daarentegen verantwoordelijk voor elkaar. Dit uit zich in concrete praktijken om mensen bij te staan in hun nood en hen te behoeden in hun waardigheid. Zorg kenmerkt zich door een leefwereldbenadering: er is aandacht voor de objectieve omstandigheden waarin mensen leven (huisvesting, bronnen van inkomen, inkomenshoogte, gevolgd onderwijs enzovoorts) en voor de subjectieve dimensie: welke betekenissen kennen mensen toe aan hun leven? Waar vinden zij vreugde en verdriet in? Waarin ervaren zij heil en onheil, zin en zinloosheid? Om deze subjectieve dimensie op het spoor te komen, is het luisteren naar levensverhalen onontbeerlijk (de zogeheten 'narratieve benadering'). Dat betekent weer dat daar tijd voor moet zijn en dat kan in spanning staan met de eisen, die voortvloeien uit financiering en wet- en regelgeving, waaraan professionele zorgverleners bloot staan, vaak tot hun verdriet. Kerkelijke praktijken in het arbeidspastoraat, in inloophuizen, in oude wijkenpastoraat, in opvang van dak- en thuislozen en van verslaafden, in maatjesprojecten kenmerken zich door deze leefwereldbenadering. Die praktijk is doordacht met behulp van de presentietheorie (Andries Baart), die nauw verwant is met de zorgethiek.

'Kwetsbare autonomie'

Deze praktijken en de daarin opgedane inzichten houden een cultuur- en maatschappijkritiek in. Zij zijn namelijk op een ander denkkader, dat van zorgethiek en presentie, gebaseerd, dan dat van het neoliberale denken van zelfbeschikking, vrijheid en recht. De positieve kanten van deze verworvenheden worden daarbij niet opgeheven. Het gaat er niet om dat we terugvallen in autoritaire verhoudingen of in al dan niet goedwillend

“
De verzorgingsstaat
was in de periode
van de wederopbouw
niet sekseneutraal.

Mensen zijn niet alleen vrij en autonoom, maar ook afhankelijk en behoeftig, kwetsbaar en sterfelijk.

paternalisme. Daaraan kleven de gevaren van machtsmisbruik die immers onvermijdelijk ontstaan in verhoudingen van eenzijdige afhankelijkheid. Waar het om gaat, is dat als autonomie verabsoluteerd wordt, zij geen recht doet aan de waarde van onderlinge menselijke betrokkenheid, verantwoordelijkheid voor elkaar, de kwetsbaarheid van ieder mens en aan situaties waarin

mensen zich in een sterke zorgafhankelijkheid bevinden. Autonomie is daarom altijd 'kwetsbare autonomie'. Genoemde kerkelijke praktijken vormen ook een kritiek tegen overheersing van instrumenteel-technische benaderingen, die feitelijk een hoog maakbaarheidsdenken bevatten: diagnosticeren van problemen om deze vervolgens technisch op te lossen, waarbij er onvoldoende aandacht is voor communicatie en vragen van heil en onheil en zingeving. Dat geldt ook voor het overheersen van het productiedenken, waarbij productiviteit en snelheid de norm vormen, en datgene wat en diegenen die niet aan die norm voldoen als minder worden gezien ('de onrendabelen').

Het is van belang om deze erfenis van DISK verder te dragen in de toekomst. Ze heeft een onverminderde actualiteit. We zitten in een beweging naar een ander type samenleving. De klassieke verzorgingsstaat maakt plaats voor wat wordt genoemd de participatiesamenleving. Het is echter onduidelijk hoe deze verder invulling zal krijgen en de meningen lopen daarover ook uiteen. Wel is duidelijk dat daarin de nadruk ligt op zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid en op de ondersteunende rol die mantelzorgers en vrijwilligers moeten vervullen. De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), die vanaf 2007 is ingevoerd, is op deze gedachten gebaseerd. In het wetsvoorstel voor de Wmo 2015, dat op 13 januari 2014 door staatssecretaris Van Rijn naar de Tweede Kamer is gestuurd, vinden we deze herschikking van verantwoordelijkheden (van overheid naar individu en maatschappelijk middenveld en van landelijk overheid naar lokale overheden) terug.

Kritische participatie

Ook kerken moeten hun weg in deze nieuwe constellatie vinden. Zij worden daarmee nader bepaald bij de vraag op welke manier zij kerk willen zijn in de lokale en regionale samenleving. In het verlengde hiervan is er de vraag hoe zij hun infrastructuur (vrijwilligers, beroepskrachten, financiële middelen, gebouwen, inspiratie, praktijkkennis, netwerken) ten dienste zouden kunnen stellen van de lokale en regionale samenleving. We zien dat mede onder invloed van de Wmo de interkerkelijke samenwerking op diaconaal vlak is gestimuleerd. Met name valt daarbij te denken aan de diaconale platforms, waaraan soms kerken uit de hele breedte van het kerkelijk landschap (Rooms-katholieke Kerk, Protestantse Kerk in Nederland, orthodox-protestantse, vrijzinnige en evangelicale

kerken) deelnemen. De invalshoek zou mijns inziens die van 'kritische participatie' moeten zijn, dat wil zeggen: kerken zijn bereid om deel te nemen aan de Wmo, maar doen dat vanuit hun achtergrond op een kritisch-constructieve wijze. In de bijdrage van Teus Hubert over het Diaconaal Platform Ede (pag. 44 e.v.) zijn goede voorbeelden te vinden van enige gerichte activiteiten en projecten vanuit het Diaconaal Platform Ede. De kritische participatie zou naar mijn mening onder meer moeten betekenen dat kerken/diaconaat er alert op zijn dat zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid niet tot een ideologie worden, waarin deze waarden verabsoluteerd worden. Dat zou immers betekenen dat mensen die niet hieraan voldoen, het etiket krijgen opgeplakt dat dit aan henzelf te wijten is. Ook zou het betekenen dat deze begrippen een individualistische invulling krijgen: als ieder zichzelf maar redt. Het gaat om 'samenredzaamheid' (ik weet nog geen betere uitdrukking). Daarom is het goed om kritisch te kijken naar de onderliggende visies op zorg. De boven aangeduide inkerkelijke praktijken te vinden visie op zorg blijft daarbij van groot belang en stelt neoliberale invullingen van zorg en welzijn onder kritiek. In het verlengde hiervan zouden kerken kritisch moeten signaleren waar mensen tussen wal en schip vallen en bij overheid en samenleving moeten opkomen voor gerichte maatregelen ter verbetering. Immers, de participatiesamenleving zou een inclusieve samenleving moeten zijn waarin ieder mens naar zijn of haar levensmogelijkheden volwaardig kan deelnemen.

Inclusieve samenleving

Interessant is dat in het wetsontwerp Wmo 2015 een aantal malen verwezen wordt naar het concept van de inclusieve samenleving. Dat vloeit voort uit de verplichtingen die te vinden zijn in het VN Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap.

“

Zorg is onlosmakelijk met het menselijk bestaan verweven.

Het begrip is echter van veel breder belang. Een brede opvatting vinden we in het beleidsconcept van 'social inclusion', dat de Europese Unie als kader voor de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting hanteert. De EU baseert dit mede op grond van de morele notie van menselijke waardigheid. Dit begrip van sociale inclusie stelt eisen aan de kwaliteit van de te verrichten betaalde arbeid, vestigt de aan-

dacht op de voorwaarden voor deelname aan de samenleving (voldoende inkomen en toegang tot voorzieningen als onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg enzovoorts) en op mogelijkheden voor sociale participatie voor hen die daarin niet door middel van betaalde arbeid kunnen voorzien. Zo'n breed begrip van inclusieve samenleving zou leidraad voor de invulling van de participatiesamenleving moeten zijn. Kerken en diaconaat zouden deze in het wetsontwerp Wmo 2015 uitgesproken intentie met kracht moeten helpen bevorderen. Inderdaad, ook in deze geldt: bewerken, bewaren en doorgeven!

Herman Noordegraaf is bijzonder hoogleraar diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit en bestuurslid van de Stichting Landelijk bureau DISK.

SCHULDHULPMAATJE

Onderzoeken Armoede in Nederland

Vanaf 2002 hebben de samenwerkende kerken onderzoeken verricht naar de diaconale hulp die kerken geven in armoedesituaties. De zes onderzoeken laten in de loop van de jaren zien, dat het bedrag aan gegeven hulp langzaam stijgt naar 30 miljoen euro en dat het aantal hulpvragen in de loop der jaren toeneemt. Elke diaconie of caritasinstelling functioneert al als een noodfonds, en in de laatste tien jaar is er vanuit de kerkelijke wereld een veelheid aan noodfondsen ontstaan; sommige alleen kerkelijk, andere in een combinatie tussen kerken en burgerlijke overheid en/of private fondsen met oud geld. Het onderzoek van 2013 leert tevens dat elke hulpvraag voorzien wordt van tenminste tien uur vrijwilligerswerk. Er gaat dus veel begeleidingswerk vanuit diaconale vrijwilligers naar hulpvragers. De onderzoeken leren ook dat het aantal hulpvragers vanwege schulden stijgt. Naast het op hulpvragen toegespitste begeleidingswerk zijn er vanuit kerken gespecialiseerde diakenen of caritasbestuurders aangesteld, die met name rond schulden en schuldhulpverlening mensen bijstaan. Zij worden ook de doorverwijzers naar de professionele schuldhulpverlening. Uit deze aanpak met vrijwilligers ontstaan rond 2007 de eerste systematische maatjesprojecten voor mensen met schulden. In de IJmond is een initiatief dat na enkele jaren ten onder gaat omdat de vrijwilligers te zwaar belast worden. In Zevenaar wordt het Maatjesproject bekroond met de Ariëns Prijs voor Diaconie 2007.

Handreikingen en werkdagen

De vele vragen van diakenen en caritasbestuurders naar meer informatie en kennis rond begeleiding van mensen met schulden leiden tot het samenstellen van de oecumenische publicatie *Helpen onder protest - een handreiking voor kerkelijke, materiële hulpverlening* (2004) en de handreiking *Eerste Hulp Bij Schulden* (2009), die tijdens het symposium 'Kerk en Schuldhelp' in Veenendaal wordt gepresenteerd. Tijdens deze werkdag presenteren meerdere christelijke organisaties handreikingen en informatieboekjes rond schulden en schuldhulpverlening. Uit de diaconale wereld wordt een netwerk van kerkelijke en christelijke organisaties zichtbaar, dat functioneert als voorland voor de initiatiefnemers van SchuldHulpMaatje. In februari 2011 volgt het symposium 'Schuldhelp - samen lukt 't' in Veenendaal.

Project SchuldHulpMaatje

Dankzij de lobby uit dit netwerk, en met name het werk van de Cynthia Ortega, Kamerlid voor de ChristenUnie, ontstaat een motie die in 2009 aangenomen wordt door de Tweede Kamer. In de motie wordt gevraagd om van de 130 miljoen euro die extra aan de NVVK wordt toegekend voor schuldhulpverlening 5 miljoen vrij te maken voor pilot-projecten rond vrijwilligers. Met een aanbesteding worden veertien organisaties benaderd, waarvan zes kerkelijke en christelijke organisaties besluiten samen te gaan werken. In de projectaanvraag gaat het nog om SchuldHulpBuddys, maar vanaf de start heet het SchuldHulpMaatje. De leerpunten van de kerken en christelijke organisaties leiden tot het opzetten van een landelijk project, dat mikt op plaatselijke projecten die een kerkelijk bestuur hebben, goede contacten met de burgerlijke overheid, een coördinator, een eigen projectfinanciering en een grote groep SchuldHulpMaatjes; liever tien dan vijf. De maatjes krijgen allen een stevige basistraining van negen dagdelen en een certificaat, dat elk jaar gehercertificeerd zal worden. Het project SchuldHulpMaatje is in 2010 van start gegaan en ontwikkelt zich tot een groot netwerk.

Meer informatie over SchuldHulpMaatje, zie: www.schuldhelpmaatje.nl.

Tien geboden voor diaconie en caritas

In de wereld van diaconie en Parochiële Caritas Instellingen zijn tien aandachtspunten of geboden ontwikkeld als bruikbare regels bij het opsporen van armoede in de eigen plaats (samengevat in H. Crijns, T. Hoekstra, J. Jonkers, J. Schouten, *Handboek Arbeid en Kerk - Arbeid, zin en geloof*, Kok, 2006, zie p. 241-247).

1. Diaconale hulp is een noodzakelijk gegeven. Een mens in nood help je (eerst).
2. Stel heldere criteria op voor hulp. Maak een protocol voor procedure en criteria bij hulpaanvragen.
3. Laat zien wie je bent en wat je doet. Maak uw hulpaanbod bekend en maak bekend waar u bereikbaar bent. Bijvoorbeeld via een mobiel met een eigen abonnement, die kan rouleren bij de diakenen. Zoek publiciteit over de diaconie, wat je doet, wat je tegenkomt, wat je mening is.
4. Signaleer actief over armoede in uw omgeving en omschrijf daarbij vooral de problemen en niet de mensen.
5. Heb oog voor armoede in uw kerkgemeenschap, en wijs tevens anderen niet af.
6. Respecteer en bevorder het besef van eigenwaarde van de hulpvrager.
7. Maak gebruik van het bestaande aanbod van sociale zekerheid en hulpverlening en werk daar actief mee samen.
8. Zorg dat doorverwijzen geen afwijzen wordt. Geef een seintje aan de persoon naar wie je doorverwijst en vraag later na of er een contact is ontstaan.
9. Hou een anonieme registratie bij van hulpvragen. Registreer de hulpvraag, waarom er hulp werd gevraagd, en wat uw antwoorden zijn geweest.
10. Stel in uw kerkgemeenschap de verdeling tussen arm en rijk aan de orde door bijvoorbeeld actief een diaconale zondag te organiseren met een diaconale collecte.

BUDGET OP ORDE MAKEN HELLENDOORN

Op een regenachtige ochtend spreek ik in het welzijnscentrum Stichting De Welle in Nijverdal met Aafko de Vries (voorzitter) en Rikie Dommerholt (coördinator) van Stichting BOOM (Budget Op Orde Maken). Het gesprek maakt duidelijk dat de stichting logisch voortvloeit uit eerdere initiatieven in de kerkelijke context. Stichting BOOM, officieel van start gegaan op 26 januari 2011, vormt een aanvulling op de doelstellingen van Stichting Hulpfonds Hellendoorn, die in 2007 werd opgericht. BOOM sluit aan bij het landelijke programma SchuldHulpMaatje.

Hanneke Arts-Honselaar

De Stichting Hulpfonds Hellendoorn ontstond na een bijeenkomst van een bestaand cliëntenplatform en diverse organisaties in Hellendoorn die zich al inzetten voor minima in de gemeente. Op deze bijeenkomst stond het thema 'Helpen onder Protest' centraal, een thema dat op initiatief van Arme Kant van Nederland/EVA was aangedragen. Tijdens deze bijeenkomst realiseerden de deelnemers zich dat de diaconieën steeds vaker geld uitgaven aan eerste levensbehoeften, wat eigenlijk de taak van de overheid is. Immers, sinds de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 is bijstand niet langer een gunst, maar een wettelijk afdwingbaar recht. De thema-avond kreeg landelijke bekendheid vanwege een artikel in Trouw op 21 oktober 2005, met als titel *Schande dat het pannetje soep uit de negentiende eeuw in ere hersteld lijkt*. De *proforma* nota van 35.994 euro, die de protestantse gemeente Hellendoorn naar aanleiding van de bijeenkomst rond 'Helpen onder Protest' indiende bij de plaatselijke overheid, zijnde de kosten die de diaconie had gemaakt om arme mensen te voorzien in hun eerste levensbehoeften, maakte de onvrede duidelijk en gaf aan dat zij het principiële onjuist vonden dat de diaconieën voor deze kosten moesten opdraaien.

“

Schande dat het pannetje soep uit de negentiende eeuw in ere hersteld lijkt.

kan het fonds mensen helpen die verder nergens meer terecht kunnen. Ook mensen die voorheen niet geholpen wilden/konden worden door kerken, werden nu geholpen. De opzet van het Hulpfonds is neutraal en onafhankelijk van officiële instanties, waarmee ze echter wel nauw samenwerken. Door intensief contact met de Woningstichting zijn in de afgelopen jaren veel uithuiszettingen voorkomen. In 2012 was er zelfs geen enkele uithuiszetting.

De *proforma* nota sorteerde effect bij de gemeenteraad. Deze stuurde de nota naar de landelijke politiek, die hierop afwijzend reageerde: als mensen tekort komen, doen jullie iets niet goed. De gemeenteraad diende een motie in om een onderste vangnet in het leven te roepen, met als resultaat de Stichting Hulpfonds Hellendoorn. Sindsdien stort de gemeente jaarlijks 1 euro per inwoner in dit hulpfonds. Ook de diaconieën en caritasinstellingen dragen financieel bij aan dit fonds. Hierdoor

Budget Op Orde Maken

Gaandeweg bleek dat het hulpfonds niet voldoende was. Bedoeld voor eenmalige hulp, bleek dat mensen toch na een tijdje weer kwamen aankloppen. Het inzetten van vrijwilligers die als budgetmaatjes zouden kunnen optreden, zou het mogelijk maken om deze mensen te begeleiden bij het op orde krijgen en vooral houden van hun financiën. Het landelijke programma SchuldHulpMaatje dat destijds in oprichting was, bood hiervoor een uitkomst. Binnen dit programma werd 5 miljoen door de landelijke

Aanbieding van de *proforma* nota aan de wethouder.

overheid vrijgemaakt voor het opzetten van *pilots* waar vrijwilligers ingezet konden worden bij het omgaan met schuldenproblematiek. Voor het opzetten van deze programma's werd ook contact gezocht met kerkelijke en christelijke organisaties die hier al veel ervaring mee hadden: Kerk in Actie, het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad, de Evangelische Alliantie, SKIN-Migrantenkerken,

de Vincentius Vereniging Nederland, de Protestants Christelijke Ouderen Bond en vier christelijke stichtingen voor schuldpreventie, schuldhulp en financieel advies. Vanuit de samenwerking van deze organisaties ontstond SchuldHulpMaatje.

In het najaar van 2010 kon Stichting BOOM i.o. beginnen met het opleiden van haar eerste budgetmaatjes. In januari 2011 ging de stichting officieel van start. Voor het opstarten ontving men een subsidiebedrag vanuit het landelijke programma SchuldHulpMaatje. Vanaf het tweede jaar moet de stichting echter haar eigen broek ophouden. Niet alleen voor de aanstelling van de coördinator (8 uur per week) is geld nodig. Ook aan de training van de maatjes en de jaarlijkse hercertificering zijn kosten verbonden die door de lokale organisaties moeten worden opgebracht. Naar de juiste financiële verhouding tussen landelijk programma en plaatselijke organisaties wordt momenteel nog gezocht. Zeker wanneer het aantal SchuldHulpMaatjes groeit, blijkt het voor de lokale organisaties moeilijk te zijn de relatief hoge kosten die aan certificering en hercertificering verbonden zijn te dragen.

Driedaagse training

Wie budgetmaatje wil worden volgt vanuit het landelijke programma SchuldHulpMaatje een driedaagse training op locatie. Je krijgt te maken met de financiën van iemand anders. Daar kun je niet zorgvuldig genoeg mee omgaan. En vaak beperken de problemen zich niet tot de financiën. Daar moet je op voorbereid worden. De coördinator van Stichting BOOM selecteert daarom samen met het bestuur mensen die goed kunnen omgaan met complexe problemen en geschikt zijn om SchuldHulpMaatje te worden. Nu, 3 jaar later, heeft de stichting 57 actieve gecertificeerde budgetmaatjes en 7 maatjes op de wachtlijst. Tot en met januari 2014 werden er 185 intakegesprekken gevoerd met mensen die via allerlei kanalen zijn doorverwezen naar de stichting (gemeente,

Rikie Dommerholt en Aafko de Vries bij het pand waar Stichting BOOM is gevestigd.

Woningstichting, maatschappelijk werk, diaconieën/caritasinstellingen, Hulpfonds, bank, werkgever of familie en vrienden). Het soort hulpvragen varieert van begeleiding bij achterstand in betalen, het omgaan met schulden, begeleiding bij administratie, begeleiding bij het aanvragen van belastingtoeslagen tot het voorkomen van schulden. De meeste

begeleidingstrajecten strekken zich over langere tijd uit en worden succesvol afgerond. Soms worden de trajecten voortijdig afgesloten, op initiatief van de hulpvrager of op initiatief van stichting BOOM. Maar dat komt gelukkig niet vaak voor.

Maatjesavonden

Tot de werkzaamheden van de coördinator en de assistent-coördinatoren behoort ook het organiseren van de maatjesavonden. Deze avonden zijn bedoeld om de vrijwilligers blijvend te ondersteunen bij hun werkzaamheden. Die maatjesavonden zijn er in twee soorten. Er zijn avonden die gericht zijn op de overdracht van informatie over hulpverlenende instanties in de gemeente. En op landelijk niveau krijgen de maatjes daarbij ondersteuning via de website SchuldHulpMaatje en via een voor hen ingerichte telefoondesk. Het tweede soort maatjesavonden is gericht op het uitwisselen van ervaringen tussen maatjes onderling. Deze uitwisseling heeft een anoniem karakter; de hulpvragers worden nooit bij name genoemd. Tijdens die avonden kunnen maatjes elkaar ondersteunen en ideeën en werkwijzen uitwisselen. Zo voorkom je dat hetzelfde wiel twee keer opnieuw uitgevonden moet worden.

Gelovige inspiratie?

Zowel voor Aafko als voor Rikie geldt dat zij hun werk vanuit een gelovige inspiratie verrichten. Voor Aafko is het opkomen voor de allerarmsten een Bijbelse roeping, geïnspireerd door de Heilige Geest. Rikie haast zich te zeggen dat lang niet voor alle SchuldHulpMaatjes geldt, dat zij vanuit een gelovige inspiratie werken. Zij hecht er belang aan als stichting duidelijk te communiceren dat iedereen welkom is. Veel SchuldHulpMaatjes hebben geen kerkelijke achtergrond en verrichten hun werkzaamheden vanuit een persoonlijke bewogenheid, waarin geloof geen rol speelt. Daarom is het belangrijk breed te blijven oriënteren, niet alleen met het oog op vrijwilligers, maar zeker ook met het oog op hulpvragers.

Hanneke Arts-Honselaar is freelance theologe, tekstschrijfster, redacteur en webontwikkelaar. Kijk voor meer informatie over Stichting BOOM op: www.pghellendoorn.nl/index.php/diaconie/stichting-boom.

WANNEER KUNNEN WE HET LAATSTE SCHULDHULPMAATJE UITZWAAIEN?

Onlangs was ik bij de start van het zestigste plaatselijke project van SchuldHulpMaatje, in Zoetermeer. Ik stond daar met gemengde gevoelens.

Ik heb ongelooflijk veel waardering voor het werk dat alle SchuldHulpMaatjes doen. Mensen zetten zich vrijwillig in om anderen in de samenleving te helpen. Mensen met schulden krijgen zo hulp bij het op orde brengen van hun administratie en financiën.

Tegelijk leren ze ook zelf beter met hun financiën om te gaan en dus hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. Ik ben ook blij dat we als ChristenUnie budget hebben kunnen regelen voor de training van de vrijwilligers, zodat er meer mensen geholpen kunnen worden.

“Maak een einde aan het verdienen aan schulden.”

De start in de zestigste plaats laat echter ook de ernst van de schuldenproblematiek zien. In 2012 had één op de zes huishoudens problematische schulden of liep risico hierop. Vier jaar eerder ging het nog om één op de tien huishoudens. Er is voor zowel de professionele schuldhulpverleners als de vrijwilligers dus veel, en steeds meer werk te verzetten. Dat is schokkend.

Carola Schouten

Wat de ChristenUnie betreft, moet de overheid veel meer doen aan preventie en zorgen dat mensen met schulden sneller hulp krijgen. Te veel mensen raken in de problemen en onnodige belemmeringen staan de preventie en hulpverlening in de weg. Daar moeten we snel mee aan de slag. Maak bijvoorbeeld met aanbieders van mobiele telefonie afspraken om mensen met schulden tijdig voor hulp door te verwijzen. En maak een einde aan het verdienen aan schulden, waarbij mensen door de te hoge incassokosten steeds verder in de problemen komen.

Ik ben trots op al die mensen die vanuit kerken en diaconale bewogenheid in hun buurt of plaats mensen met schulden willen ondersteunen. Maar het zou me een lief ding waard zijn, als dit eigenlijk helemaal niet nodig zou zijn. Liever zou ik het laatste SchuldHulpMaatje uitzwaaien, omdat zijn of haar hulp aan mensen met schulden niet meer nodig is.

Carola Schouten is Tweede Kamerlid voor de ChristenUnie.

SCHULDHULPMAATJE: EEN EIGENTIJD'S ANTWOORD OP EEN URGENT PROBLEEM

Plaatselijke kerken zijn al decennia betrokken bij de hulp aan mensen in schulden via individuele hulpverlening, noodfondsen, inloophuizen en de laatste jaren ook via voedselbanken, kledingbanken, maaltijdprojecten en weggeefwinkels. Aan deze diaconale praktijk is sinds 2010 een nieuwe loot toegevoegd: SchuldHulpMaatje. Dat is een coalitie van samenwerkende kerken en geloofsgemeenschappen, diaconale en christelijke organisaties, die de groeiende schuldenproblematiek een halt willen toeroepen.

Carla van der Vlist

De eerste resultaten laten zien dat er winst te boeken is door het inzetten van vrijwilligers als maatje met een focus op preventie, gedragsverandering en het versterken van de sociale netwerken en vaardigheden van betrokkenen. Het is een aanpak waarin de menselijke maat het uitgangspunt is.

Groeiend beroep op diaconale hulp

Sinds 2002 zijn er zes interkerkelijke onderzoeken *Armoede in Nederland* gehouden over de diaconale hulp die geboden wordt door de plaatselijke diaconieën, parochies, parochiële caritasinstellingen, Vincentiusverenigingen, evangelische en andere geloofsgemeenschappen. In het merendeel van de onderzoeken waren de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA, het Landelijk bureau DISK, het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad en Kerk in Actie, het diaconale werk van de Protestantse Kerk in Nederland, de organiserende partijen. Het onderzoek *Armoede in Nederland 2005* vormde de aanleiding om meer specifieke aandacht te geven aan de diaconale hulp aan mensen met schulden. Het onderzoek liet zien dat vooral deze groep afhankelijk was van diaconale hulp, meestal

als het water, gas en licht afgesloten werd en uithuiszetting dreigde. Vanuit diaconale kring werd vooral noodhulp geboden. Door de groei van het aantal aanvragen ontstond de behoefte aan toerusting voor het plaatselijke diaconale werk. Waar het taboe over armoede in die tijd, onder meer als gevolg van de opkomst van

voedselbanken, aan het verdwijnen was, ging dit nog niet op voor het hebben van schulden. De beeldvorming over deze groep burgers werd gekenmerkt door het motto 'eigen schuld, dikke bult'. Ook ontbrak het aan basiskennis bij de diaconale vrijwilligers over het ontstaan van schulden, de wetgeving, de praktijk van de professionele schuldhulpverlening en een kader voor de rol die plaatselijke kerken in dit veld zouden kunnen spelen, en vooral welke grenzen ze daarbij in acht moeten nemen.

Daarom hebben de genoemde kerkelijke en diaconale organisaties de handreiking *Eerste Hulp Bij Schulden* gemaakt. De presentatie hiervan op de conferentie 'Kerk en schuldhulp' in 2009 op initiatief van de Evangelische Alliantie, viel samen met de periode waarin de eerste effecten van de krediet- en economische crisis zichtbaar werden. Sinds die tijd

De beeldvorming werd gekenmerkt door het motto 'eigen schuld, dikke bult'.

heeft de schuldenproblematiek zich verdiept en verbreed naar andere doelgroepen zoals zzp'ers en mensen met een restschuld na een gedwongen verkoop van hun huis. De monitor over betalingsachterstanden *Huishoudens in de rode cijfers 2012* constateert dat het aantal huishoudens met betalingsachterstanden was toegenomen van 26,7% in 2010 naar 27,8% in 2011. Oftewel 2,02 miljoen huishoudens hadden in dat jaar te maken met één of meerdere vormen van betalingsachterstanden. Ook het meest recente oecumenische onderzoek *Armoede in Nederland 2013* laat zien dat de groei van de schulden meer mensen in een noodsituatie heeft gebracht. Er klopten in 2012 ruim 100 mensen per dag op de deur van de kerk om hulp. Bij iets minder dan de helft van de groep had dit te maken met schulden.

Een krachtige coalitie, een nieuwe aanpak

Het toenmalige Tweede Kamerlid van de ChristenUnie Cynthia Martijn-Ortega speelde in 2009 een belangrijke rol om de schuldenproblematiek hoger op de politieke agenda te krijgen. Ze stelde in samenwerking met o.a. de Evangelische Alliantie, Kerk in Actie en een aantal christelijke schuldhulporganisaties zoals Modus Vivendi, het manifest *Schulden te lijf* samen en bood dit aan staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Jetta Klijnsma aan. In de Tweede Kamer pleitte zij voor het oormerken van gelden voor vrijwilligersinitiatieven in het domein van de schuldhulpverlening. De daaruit voortvloeiende motie van de ChristenUnie, die gesteund werd door o.a. de PvdA, gaf ruimte voor een innovatiesubsidie waardoor 14 landelijke organisaties in staat werden gesteld om vrijwillige inzet, vooral in preventieve zin, te ondersteunen.

Een zestal landelijke kerken en (diaconale) organisaties besloot een krachtige coalitie te vormen. Dit betrof de Evangelische Alliantie, Kerk in Actie, het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad, de Protestants Christelijke Ouderen Bond, Samen Kerken in Nederland (SKIN, organisatie van migrantenkerken) en de Vincentiusvereniging Nederland. Anno 2014 is de samenstelling van de coalitie gewijzigd. In de plaats van SKIN is Perki Nederland aangesloten. De PCOB is vooral via lokale allianties betrokken en drie Gereformeerde Kerken (Christelijk Gereformeerde Kerken, Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt

“
Een slapende reus
was wakker gekust.

en Nederlands Gereformeerde Kerken) zijn gaan participeren in de landelijke stuurgroep. De projectalliantie koos bij het verkrijgen van de subsidie voor het verder doorzetten van de nauwe samenwerking die gegroeid was met enkele landelijk werkende christelijke (schuldhulp)organisaties, waaronder Modus Vivendi, Stichting Budgetteer en

Stichting *Crown Ministries*. Deze partners brachten de gewenste kennis en expertise op het terrein van schuldhulpverlening in en konden de beoogde trainingen op korte termijn helpen ontwikkelen en voor hun rekening nemen. Inmiddels is Modus Vivendi afgehaakt en heeft *Crown* een naamwijziging gehad: stichting Encour.

Sinds de start in de zomer van 2010 zijn er ruim zestig actieve plaatsen.

Sinds 2013 heeft deze stichting niet alleen de rol van kennisexpert, maar coördineert ook de landelijke uitvoering van het project SchuldHulpMaatje.

Bij het ontwikkelen van dit grootschalig innovatieproject SchuldHulpMaatje hadden de initiatiefnemende organisaties zich het volgende ten doel gesteld:

- Het versterken van de bestaande diaconale inzet van plaatselijke kerken en geloofsgemeenschappen ten behoeve van mensen met schulden door oecumenische krachtenbundeling, door het hanteren van een herkenbaar profiel en aanpak en in het verlengde daarvan het verstevigen van de samenwerking met de plaatselijke overheid en relevante organisaties.
- Het geven van een kwaliteitsimpuls aan de diaconale inzet om de effectiviteit daarvan te bevorderen en het activeren van plaatsen waar deze inzet tot op heden vooral incidenteel werd ingevuld.
- Het kantelen van de diaconale, curatieve hulp naar meer inzet op preventie, zowel in de fase voor het ontstaan van schulden en in de beginfase van oplopende schulden, als tijdens het traject van schuldhulpverlening, dan wel in de nazorgfase.
- Het ontsluiten van het potentieel aan vrijwillige inzet vanuit plaatselijke kerken en diaconale organisaties en via hen uit omringende sociale netwerken.

De mix van methoden op het vlak van zowel interventie als presentie genereerde de meerwaarde om de diaconale ondersteuning van mensen met schulden meer te richten op effectiviteit en preventie. Daarnaast was er veel aandacht in het project voor het aanleren van vaardigheden op de terreinen van budgetteren, en kennis over wetgeving en de professionele schuldhulpverlening. De training van de eerste honderd vrijwilligers, die werd getest in vier *pilot*-plaatsen, kreeg veel positieve respons. SchuldHulpMaatje bood daarmee een belangrijke plus op het bestaande aanbod én de waarde van een lerend netwerk.

De landelijke initiatiefnemers kozen er tevens voor om de onderlinge samenwerking en de eigenstandige positie van plaatselijke kerken binnen een lokaal project van SchuldHulpMaatje te versterken. Daarin speelde de wens mee om de relevantie van de diaconale inzet vanuit kerken midden in de samenleving ten behoeve van mensen die geen helper hebben en het opkomen voor hun belangen meer zichtbaar te maken. Tevens werd hiermee bewaakt dat de vrijwillige diaconale hulp zoveel mogelijk gevrijwaard zou blijven van (toekomstige) belangen van organisaties en overheden op de gebieden van welzijn en schuldhulpverlening.

Nieuw elan in het diaconale netwerk

Het project SchuldHulpMaatje bestaat in 2014 bijna vier jaar. Sinds de start in de zomer van 2010 zijn er ruim zestig actieve plaatsen. Het eerste jaar was voor de landelijke organisaties een forse uitdaging, want het plan was te starten in 25 plaatsen met 600 getrainde maatjes. De uitkomst was verrassend. Er waren 43 plaatsen aan de gang gegaan met de werkwijze die SchuldHulpMaatje ontwikkelde en er waren 1.200 vrijwilligers getraind. De zorg of zich voldoende vrijwilligers zouden melden bleek ongegrond. De eigentijdse aanpak in combinatie met een stevige training had een wervend effect op nieuwe vrijwilligers met werkervaring uit o.a. de financiële wereld en het maatschappelijk werk.

Het project was een schot in de roos vanwege de ambitie om preventief de schuldenproblematiek aan te pakken, zodat nieuwe schulden vermeden worden en de weg naar een schuldenvrij leven weer in zicht komt. De boodschap is om er naar te streven eerder in contact te komen met mensen met schulden, zodat hun beroep op schuldhulpverlening, noodfondsen en voedselbanken en alle persoonlijke ellende die dit met zich meebrengt, vermeden kan worden. Veel plaatselijke netwerken van kerken en geloofsgemeenschappen, al dan niet stevig georganiseerd, pakten de kans op om hun diaconale werk via SchuldHulpMaatje een impuls te geven. Hub Crijns, vice-voorzitter van de landelijke Stuurgroep kon het niet beter formuleren: "Een slapende reus was wakker gekust." De diaconale netwerken van kerken en geloofsgemeenschappen waren in staat in korte tijd maatschappelijk in actie te komen. De vrijwilligers, gemotiveerd door naastenliefde en/of hun geloof, willen de ander, die in schulden is geraakt, bijstaan als een maatje totdat men weer regie krijgt over de eigen levenssituatie. In de bundel *Verhalen van hoop en perspectief* die eind 2013 door SchuldHulpMaatje is uitgegeven, is meer over hun praktijkervaringen te lezen.

De groeispurt die volgde

SchuldHulpMaatje bleek een blijvertje. Na 2011 stond de landelijke Stuurgroep samen met de aangesloten plaatsen voor de vraag hoe de inmiddels breed gewaardeerde aanpak, de verkregen naamsbekendheid en het resultaat verder verankerd kon worden.

Zoetermeer is het zestigste project, waar 11 nieuwe maatjes werden gecertificeerd.

Koning Willem-Alexander bezoekt SchuldHulpMaatje Midden-Delfland.

Dankzij het Skanfonds, dat zorgde voor een forse meerjarensubsidie voor de landelijke organisatie, zodat deze haar opbouwende rol kon blijven spelen, en de steun van andere fondsen, waaronder Kerk in Actie, konden de landelijke kerkelijke en diaconale organisaties de schouders eronder zetten. De ANBI stichting Encour was bereid een rol te blijven spelen in de landelijke coördinatie van het project.

SchuldHulpMaatje heeft sinds die tijd een groeispurt meegemaakt. Het merendeel van de gestarte plaatsen bleef participant in het gevormde netwerk. Enkele stedelijke diaconale organisaties kozen ervoor om een eigen maatjesproject rond schuldhulpverlening voort te zetten. Na het ontwikkelen van een opstartformule werden nieuwe plaatsen aangesloten, o.a. met hulp vanuit de gemeenteadviseurs van de Protestantse Kerk en medewerkers vanuit de bisdommen, Vincentiusvereniging en Landelijk bureau DISK. De vervanging van de eerste generatie maatjes (waaronder veel bestuurders en belangstellenden) heeft plaatsgevonden. Anno 2014 zijn ruim 1.300 maatjes actief die het meerjarige educatieprogramma (gaan) volgen, waarin nieuwe toepassingen zitten op het terrein van e-learning. Op de landelijke site www.uitdeschulden.nu van SchuldHulpMaatje melden hulpvragers zich die anoniem informatie willen over de vraag hoe ze van hun schulden kunnen afkomen dan wel een beroep kunnen doen op hulp. Lokaal zijn de plaatsen hun project aan het uitbouwen, op het vlak van bestuur, fondswerving en hun positie in het netwerk. Er is aandacht voor intervisie, zodat de SchuldHulpMaatjes hun ervaringen kunnen delen, want het werk brengt complexe vragen en dilemma's met zich mee.

Koninklijke erkenning

In het netwerk SchuldHulpMaatje is na vier jaar ervaring helder geworden, dat lokale projecten de kans hebben duurzaam te zijn als het project ingebed is en gedragen wordt door een brede coalitie van kerken en geloofsgemeenschappen en er sprake is van een

actieve samenwerking met andere organisaties en overheden. Het telt zwaar mee of de coördinator een stabiele factor is die beschikt over bepaalde kwaliteiten en of een stevig bestuur met ondernemende kwaliteiten zich richt op het financieel verduurzamen van het lokale project. De kern van elk project bestaat uit gemotiveerde en goed getrainde vrijwilligers. SchuldHulpMaatje kreeg vanwege haar landelijke infrastructuur en goedlopende lokale projecten in februari 2014 een werkbezoek van Koning Willem-Alexander in zijn rol als beschermheer van het Oranjefonds. De bestuursleden en SchuldHulpMaatjes van Midden-Delfland straalden uit wat voor elk SchuldHulpMaatje geldt: een enorme betrokkenheid en inzet vanuit hun kwaliteiten, ten behoeve van de mens in nood.

Ruimte voor solidariteit en innovatie

SchuldHulpMaatje groeit toe naar een netwerkorganisatie waarin naar verwachting minimaal 100 plaatsen in Nederland en 2.000 maatjes in de komende jaren zullen participeren. SchuldHulpMaatje zal daardoor in staat zijn de gezamenlijke inzet van zowel de landelijke als de lokale samenwerkende kerken, geloofsgemeenschappen en diaconale/christelijke organisaties die werken aan ondersteuning van mensen met schulden steviger op de kaart te zetten.

Een sterk functionerend netwerk biedt kansen rond kennisdeling, innovatie en nieuwe vormen van samenwerking met andere partijen, onder wie banken, bedrijven en woningorganisaties. Zij hebben immers dagelijks te maken met werknemers of cliënten met schulden. Daardoor zal het netwerk een relevante bijdrage leveren aan het terugdringen van het aantal mensen met schulden en in het verlengde hiervan ook de maatschappelijke kosten. Dat bleek bijvoorbeeld uit het rendementsrapport van Regioplan over het project in 2011.

De 'binnenkant' van het project is minder aan de beurt geweest. In SchuldHulpMaatje komen de vragen mee hoe we ieder voor zich en als christelijke gemeenschappen omgaan met geld, bezit en schuld. De groeiende tweedeling in ons land vraagt ook om een visie op de vraag waardoor diverse groepen mensen in de fuik van de armoede en schulden worden gedreven. Het vraagt ook om een bereidheid dit aan te kaarten op de

tafels waar men maatregelen kan treffen om dit te keren.

SchuldHulpMaatje heeft daarom visie, lef, inspanning en constructieve samenwerking nodig van de landelijke en plaatselijke kerken en organisaties. SchuldHulpMaatje zal energiek blijven als ze open staat voor het creëren van ruimte voor ondernemerszin. Tegelijkertijd moet ze er op alert zijn niet van haar wortels vandaan te groeien. Het is een instru-

ment om de diaconale missie handen en voeten te geven, om de ander op te zoeken en niet alleen te laten in de nood. Dit vanuit het besef dat we beeldrager van God zijn, geschapen om te dienen, te delen en ook zelf daarin 'vrede en alle goeds' te ontvangen.

Carla van der Vlist is teamleider Kerk in Actie Binnenlands Diaconaat en voorzitter van de landelijke Stuurgroep Projectalliantie SchuldHulpMaatje.

“*Het project was een schot in de roos vanwege de ambitie om preventief de schuldenproblematiek aan te pakken.*”

DE FINANCIERS VAN LANDELIJK BUREAU DISK EN DE ARME KANT VAN NEDERLAND/EVA

Landelijk bureau DISK kent een geschiedenis, die in 1972 begint. Dan komen twee stromen van katholiek bedrijfsapostolaat en protestants industriepastoraat bij elkaar in de oprichting van een oecumenische Stichting landelijk bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK). De beweging kerkvrouwen-bijstandsvrouwen start in 1984 en de kerkelijke beweging 'De arme kant van Nederland' start in 1987.

Hub Crijns

Het rooms-katholieke arbeidspastoraat is ontstaan tijdens de Tweede Wereldoorlog in het bisdom Roermond als een eigentijdse vorm van zielzorg in bedrijven in de moderne industriële samenleving. In de jaren '50 heeft de werksoort zich verspreid in Nederland, onder de impulsen van enerzijds religieuze instituten en anderzijds de rooms-katholieke bisdommen. In 1953 leidt het regelmatig overleg tussen hoofdaalmoezeniers uit de bisdommen tot de oprichting van een Landelijke Contactraad Bedrijfsapostolaat.

Vanuit deze Contactraad is het landelijk bureau voortgekomen: de katholieke Stichting Bedrijfsapostolaat Nederland (SBN), opgericht op 10 maart 1970. Op 23 januari 1975 is de oprichtingsakte statutair gewijzigd ten behoeve van een meer inhoudelijke en programmatische omschrijving van de doelstelling van het landelijk bureau. De financiers van dit landelijk bureau zijn religieuze instituten, bisdommen en de R.-K. Bisschoppenconferentie, en een aantal katholieke familiebedrijven. In het bestuur is een zetel voor de katholieke vakbeweging. Het protestantse arbeidspastoraat is ontstaan vanaf de jaren '50 vanuit de oprichting van lokale Stichtingen Evangelie en Industrie. In 1962 leidt het landelijk overleg tussen de lokale initiatieven tot de oprichting van de Centrale Raad voor Evangelie en Industrie. Het protestantse Centraal Interkerkelijk Bureau voor het Bedrijfsleven (CIBB) is opgericht op 14 maart 1966. De financiers van dit CIBB zijn de deelnemende kerken: Nederlandse Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerken in Nederland, Doopsgezinde Broederschap, Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, Remonstrantse Broederschap, Evangelisch-Lutherse Kerk en Oud-Katholieke Kerk. In het bestuur is een zetel voor de christelijke vakbeweging.

Ontstaan van een oecumenisch bureau

In de loop van het jaar 1971 groeiden de rooms-katholieke en protestantse landelijke bureaus voor het arbeidspastoraat naar elkaar toe. De besturen van CIBB en SBN besloten in hun vergaderingen van 14 februari 1972 tot samenwerking in een oecumenisch bureau. Op 5 juni 1972 is de oprichting van de Stichting bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK) bij de notaris per akte vastgelegd. Het bureau werd na een korte tijd in Driebergen op het terrein van Kerk en Wereld gevestigd aan de Noordermarkt 26, in het pand van waaruit de paters kapucijnen zich

al enkele decennia inzetten voor bedrijfsapostolaat in Amsterdam. Aan de oprichting en financiering namen deel: het Rooms-katholiek Kerkgenootschap, de doopsgezinden, baptisten, gereformeerden, hervormden, lutheranen, remonstranten en oudkatholieken. De bezetting van het landelijk bureau was van bescheiden omvang: een katholieke en een protestantse directeur en een secretaresse in deeltijd. Er komen tevens behoorlijke giften uit het bedrijfsleven, vooral van katholieke familiebedrijven. Vanwege de plaats van het bureau bij de paters kapucijnen in Amsterdam moet gememoreerd worden, dat die orde ook meefinancierde. Vanuit de vakcentrales FNV en CNV is er bestuurlijke medewerking en financiering. Ook wordt gewerkt met een 'Vrienden van DISK' abonnement voor donateurs.

De Arme Kant van Nederland

De werkgroep 'De arme kant van Nederland' bestaat sinds 29 september 1987. De Raad van Kerken in Nederland en het Arbeidspastoraat DISK organiseren dan de eerste kerkelijke conferentie tegen verarming: 'De arme kant van Nederland'. De eerste drie jaar van de landelijke campagne tegen verarming en verrijking worden mogelijk gemaakt door een subsidie van het toenmalige Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC). Daarna maken kerken, fondsen en religieuze instituten de voortgang van het werk in projectperiodes van drie jaar mogelijk.

De werkgroep 'Economie, Vrouwen en Armoede' (EVA) komt voort uit de ontmoetingen tussen kerkvrouwen en bijstandsvrouwen die sinds 1984 worden gehouden en vanaf 1989 ondersteuning krijgen vanuit een landelijk secretariaat. Deze ontmoetingen hebben geleid tot bondgenootschap vanuit de kerken met de armoedestrijd van vrouwen. Het EVA-netwerk richt zich vooral op het onder de aandacht brengen van en opkomen voor de positie van armgemaakte vrouwen. Dit project wordt mogelijk gemaakt door de Nederlandse Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerken in Nederland, kleinere kerken, protestantse fondsen en religieuze instituten. De Commissie Projecten in Nederland van de Conferentie Nederlandse Religieuzen is sinds 1988 specifieke bondgenoot bij het werk van EVA en sinds de jaren '90 bij DISK en de Arme Kant van Nederland/EVA.

De jaren '70 en '80

De ontwikkelingen van het Landelijk bureau DISK lopen parallel aan de werksporen die het plaatselijk werk volgt. De programma's, projecten en publicaties zijn meestal ondersteunend voor of volgend uit deze werksporen. Het gaat om a. het bedrijfsgerichte werkspoor; b. het op uitkeringsge-rechtigden gerichte werkspoor; c. het

Het bureau werd gevestigd in het pand van waaruit de paters kapucijnen zich al enkele decennia inzetten voor bedrijfsapostolaat in Amsterdam.

op kerken gerichte werkspoor; d. het op de maatschappij gerichte werkspoor en internationale contacten; en e. een landelijk communicatiebeleid, dat zich uit in het uitgeven van verschillende tijdschriften, diverse boekenseries, werkmaterialen, studie- en handboeken, themaboeken, magazines, beleidsnota's en vele artikelen in allerlei media.

Regelmatig is medewerking gegeven aan programma's op radio en tv.

Vanaf de oprichting is het werk van het landelijk bureau in de jaren '70 gericht geweest op de ondersteuning van het arbeidspastoraat en het landelijk bestuur, op het onderhouden van internationale contacten, en het doorvertalen van de opgedane ervaringen naar kerken en samenleving. In de discussies over het beleid vallen twee thema's op: is de werksoort kerkelijk of bij de wereld van de arbeid horend en gaat het om structuren of om mensen? Een belangrijk instrument wordt sedert 1988 het werkmateriaal voor viering en gesprek, dat gemaakt wordt voor gebruik bij de bid- en dankdag voor gewas en arbeid en de zondag van de arbeid.

Het Landelijk bureau DISK heeft in de jaren '70 en '80 personele wisselingen meegemaakt. Er bleef een tweehoofdige directie, ondersteund door een secretaresse.

De financiering van het bureau kwam grotendeels uit de deelnemende kerken, religieuze instituten en uit het bedrijfsleven. De donaties uit bedrijven lopen langzaam terug omdat familiebedrijven zich minder op hun geloofsovertuiging profileren en de jaren '80 een klimaat kennen van grote economische crisis. De paters franciscanen maken van 1989-1994 een project mogelijk ten dienste van de ondersteuning van o.a. de Zevenbergse Conferentie, de beweging van gelovige arbeiders: de Stichting Coördinatie Arbeiders Platform.

In juli 1991 komt via bemiddeling van voorzitter Herman Bode een bijzondere subsidie vrij uit de erfenis van de Katholieke Arbeiders Bond (beheerd door het Nederlands Katholiek Vakverbond). De Stichting Henk van Eekert Fonds wordt opgericht met als doelstelling het ondersteunen van educatieve activiteiten van arbeidspastores en landelijk bureau DISK. Deze financiële middelen worden goed beheerd en dienen tot in 2014 als medefinanciering van de activiteiten van Landelijk bureau DISK.

De jaren '90

In de jaren '90 van de vorige eeuw liggen de hoogtijdagen van Landelijk bureau DISK, bekeken vanuit het oogpunt van financieel draagvlak en uitstraling van werk. Naast ondersteuning door de deelnemende kerken, religieuze instituten en vakbeweging wordt het werk van het bureau uitgebreid met meerjarige projecten, waarvoor financiering wordt gezocht en gevonden bij allerlei grotere en kleinere fondsen. De Stichting Katholieke Noden Fonds geeft voor de jaren '90 een grote subsidie voor media-activiteiten. Zo krijgt het bureau meer menskracht. Ook ontstaat in 1989 het Steunfonds DISK met de jaarlijkse

Het huidige team van medewerkers van Landelijk bureau DISK

donateuractie. Op het einde van de jaren '90 voegen de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk, via het Samen-Op-Weg proces, samen tot de Protestantse Kerk in Nederland. Voor DISK heeft dit het gevolg dat de protestantse directeur onderdeel wordt van de nieuwe werkorganisatie en van daaruit als mededirecteur functioneert. Het CIBB wordt in 2002 opgeheven. Vanaf 1995 ontstaat een bijzondere samenwerking met het bestuur van de katholieke matigheidsbeweging Sobriëtas. Het bureau ondersteunt het bestuur en het bestuur participeert in de projecten van DISK.

De werkgroepen *De arme kant van Nederland* en *Economie, Vrouwen en Armoede* werken vanaf 1995 en 1996 nauw samen, en gaan op 1 januari 1997 op in de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA. De opdrachtgevers zijn de Raad van Kerken in Nederland en het Arbeidspastoraat DISK. De landelijke werkgroep verzorgt communicatie en biedt service aan een netwerk van actieve groepen: Arme Kant-groepen, EVA-groepen en Arme Kant/EVA-groepen. Tevens ondersteunt de werkgroep de kerkelijke diaconale groepen van gemeenten en parochies. Een donateurfonds ontstaat eind 1988 door de oprichting van de Stichting Niet voor Jezelf en de daarbij behorende actie 'Niet voor Jezelf'. Het werk van de werkgroep wordt mogelijk gemaakt door subsidies van kerken, protestantse fondsen en religieuze instituten en donaties. Het ontstaan van de Protestantse Kerk in Nederland betekent voor de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA dat de personeelsleden worden ondergebracht bij de nieuwe organisatie. Oecumenisch blijven religieuze instituten, kerken en fondsen meefinancieren.

De jaren na 2000

De financiële krimp van kerken door afname van betalende leden wordt zichtbaar na 2000. In tien jaar zorgen de afnemende middelen van de kerken ervoor dat in het plaatselijke arbeidspastoraat formatieplaats na formatieplaats verdwijnt. Het is een geleidelijke afbrokkeling en het proces eindigt in december 2010 bij de pensionering van de laatste arbeidspastor in het bisdom Breda.

De ondersteuning door de kerken in het werk van Landelijk bureau DISK neemt ook geleidelijk af. De bescheiden ondersteuning vanuit de vakbeweging blijft overeind. In de plaats van de kerkelijke middelen komen projectmiddelen via fondsen en donaties van kleine kerken, gemeenten en parochies, diaconieën en caritasinstellingen, religieuze insti-

tuten en particulieren. Hier en daar is er ook nog een gift vanuit het bedrijfsleven. Nog altijd wordt er gemiddeld ongeveer 150.000 euro aan subsidies en bijdragen per jaar ontvangen.

Bij een reorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland wordt de functie voor het EVA-netwerk wegbezuinigd. Landelijk bureau DISK neemt dan de ondersteuning van het werk van de Arme Kant van Nederland/EVA over en weet met hulp van met name de paters kapucijnen de functie als projectfunctie over te nemen. Ook wordt een secretariële functie gestart. De financiers van dit werk

“We zouden het vele werk in de afgelopen jaren niet hebben kunnen doen zonder de financiële hulp en betrokkenheid van vele donateurs, giften, bijdragen van kerken en subsidies van fondsen.

Conferentie 'De arme kant van Nederland' in 1987.

zijn grotere fondsen (waaronder Cordaid) en religieuze instituten, waaronder de zusters van Liefde van Schijndel. De donateuractie voor het donateurfonds Arme Kant/EVA wordt in 2005 gestart. Ook voor de Arme Kant/EVA is de stroom subsidies en bijdragen gemiddeld 150.000 euro per jaar. De katholieke directeur houdt tussen 2003 en 2008 het hoofd boven water door een dubbel-functie uit te oefenen: *halftime*

directeur van Landelijk bureau DISK en *halftime* beleidsmedewerker voor de Bisschoppenconferentie in Nederland. Feitelijk zijn dat twee *fulltime* functies. In oktober 2008 komt door met name ondersteuning vanuit Cordaid aan deze dubbele belasting een einde. Door de verkoop van het pand in Amsterdam gaat DISK in 2005 verhuizen naar 's-Hertogenbosch. De verhuizing en inrichting zijn financieel mede mogelijk gemaakt door het Skanfonds.

We zouden het vele werk in de afgelopen jaren niet hebben kunnen doen zonder de financiële hulp en betrokkenheid van vele donateurs, giften, bijdragen van kerken en subsidies van fondsen. Met name zijn dat Kerk In Actie, Cordaid Programma Nederland, de Stichting Porticus, de solidariteitsbijdrage van de gezamenlijke religieuzen in Nederland via de Commissie Projecten in Nederland, de Stichting Rotterdam, de R.-K. Bisschoppenconferentie in Nederland, de Stichting Interkerkelijk Oriëntatiecentrum, de donateuractie Arme Kant van Nederland/EVA, Stichting Sobriëtas, de donateurs van de Stichting Steunfonds DISK en de Stichting Henk van Eekert Fonds.

Sinds 2010 is een project 'SchuldHulpMaatje' ontstaan, dat vanuit Landelijk bureau DISK mee ondersteund wordt. Belangrijke financiers van dit project zijn het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, het Skanfonds, Kerk in Actie en vele fondsen, religieuze instituten en kerken.

Als de katholieke directeur in 2013 de leeftijd van pensionering heeft bereikt, moet het bestuur van Landelijk bureau DISK constateren dat het niet de mogelijkheid heeft om de directiefunctie structureel te financieren. Een opzet om de functie met projectfinanciering in de markt te zetten heeft geen kans van slagen, omdat door de economische kredietcrisis van 2008 ook in de fondsenwereld het geld schaars is. Bovendien ondersteunen fondsen geen structurele formatieplaatsen. En je kunt een 42-jarige en meer dan 27-jarige activiteit moeilijk een tijdelijk project noemen, hoewel de programma's wel vele jaren lang op deze wijze zijn gefinancierd. Ondanks alle steun van donateurs, veel landelijke en lokale kerken, diaconale instellingen, vakbeweging, religieuze instituten en fondsen, moet het bestuur besluiten tot een afbouwen van de werkorganisatie. Als datum wordt 1 juni 2014 vastgesteld.

Alle financiële dragers van Landelijk bureau DISK en de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA, van groot tot klein, worden heel hartelijk bedankt voor hun vertrouwen, geloof, en financiële ondersteuning in de organisatie en het werk dat gedaan is.

Hub Crijns is directeur van Landelijk bureau DISK.

GA HEEN IN VREDE: UW DIENST IN DE WERELD BEGINT NU

Alle begin is moeilijk, zegt het spreekwoord. Nu we DISK gaan uitwaaien merk ik dat ook elk einde moeilijk is. Wie de perken met bloemen overziet, die in dit boekje beschreven zijn, wordt aan de ene kant trots op wat er allemaal gedaan is. "Weinig kan veel", zei onze voorzitter elke keer, wanneer we als bestuur de werkljst van de afgelopen periode doornamen die ons vanuit het bureau elke keer werd voorgelegd. In zijn openingswoord voor dit boekje heeft hij eindelijk de bron van zijn uitspraak onthuld: een kinderbijbel legt op deze manier de parabel over de werking van zout en gist uit. De zegswijze wordt er nog onvergetelijker door.

Jozef Wissink

Maar juist vanwege de trots op wat er allemaal gebeurd is, maakt ook een zekere weemoed zich van je meester. Zoals Erna Smeekens het in haar column zegt: "Afscheid van EVA-Warmekant? Dat kan niet... En dat in deze tijd? Hoe krom zijn dingen? Er is sinds de jaren '50 nog nooit zoveel armoede in Nederland geweest. Steeds meer mensen komen aan de verkeerde kant van de financiële streep en EVA-Warmekant houdt op."

Bij uitvaarten ontdekken we vaak, hoeveel er is om dankbaar voor te zijn. Dat is inderdaad troostend, maar de overledene is er niet minder dood om. We moeten onze

droefenis maar niet overslaan. Trouwens, ook onze boosheid niet, want die is er soms ook.

"Hoe krom zijn dingen? Er is sinds de jaren '50 nog nooit zoveel armoede in Nederland geweest." Juist nu we meer nodig zijn, moeten we

het doek laten vallen vanwege gebrek aan geld, terwijl er meer dan genoeg geld is. Hier wrekt zich, dat aan de grote fondsen is opgedragen dat ze geen instituties overeind mogen houden, maar alleen projecten mogen subsidiëren. Op den duur vallen de instituties weg, die de projecten aandrigen. Men heeft dan een dragend deel van de samenleving verloren laten gaan. Zo gaat het, als overheden niet meer weten van het subsidiariteitsbeginsel. Dan blijven in principe alleen de markt en het individu over.

Tegelijk mogen we niet op dezelfde manier bedroefd zijn als mensen die geen hoop hebben (1 Thes. 4:13). Bloemen zorgen voor zaden en dus is voortgang mogelijk, ook wanneer er iets afsterft. Of beter: juist wanneer er iets afsterft. Het kleinste zaad in weer en wind moet sterven om te leven (Oosterhuis). We zijn mensen van Pasen en die sterven wel, maar geven niet op, omdat God niet opgeeft.

Waren we achterhaald?

Erna Smeekens protesteert luid: de armoede groeit juist. Toine van den Hoogen geeft een tegengeld. Het arbeidspastoraat is verdwenen en dat is jammer. Maar heeft dat misschien ook te maken met de veranderde situatie in de wereld van de arbeid? Was vroeger de baan het basisprincipe van de arbeidswereld, nu draait alles om de competenties die mensen hebben. Vanuit het onderwijs is de wending me ook bekend: docenten moeten hun onderwijs inrichten onder geleide van de competenties die afgestudeerden geacht worden verworven te hebben. Daarmee verandert de zin van arbeid en dus

Voor ons geloof is de betrokkenheid op de grote sociale en globale vragen wezenlijk.

ook de relatie tot geloven. De verandering is inderdaad ingrijpend: arbeid wordt abstracter en de situatie van de competente arbeidskracht is meer geïndividualiseerd. Hoewel daar positieve elementen in zitten, betekent het wel dat de macht van de factor arbeid geringer wordt en dat er mensen afgeschreven dreigen te worden, wier lijst met competenties niet groot genoeg is. Zullen over dertig jaar de vakbonden weer opnieuw moeten worden uitgevonden? En hoe staat het met de functie van DISK naar de kerken? Hebben we onze tijd gehad? De vraag zou positief beantwoord moeten worden, wanneer we konden zeggen: in de kerken heerst een levend bewustzijn aangaande het verband tussen ons geloof en onze economische en politieke werkelijkheid en dat

vertaalt zich in een reële betrokkenheid op de wereld van de arbeid en op de mensen die in het economisch proces tussen de wal en het schip vallen. De gelovigen hebben voldoende oogscherpte gekregen om goed te kunnen zien waar een regering aan armoedebestrijding doet en waar ze meer bezig is met armenbestrijding, om het met de woorden van Hub Crijns te zeggen. In dat geval zouden we aan ons succes overlijden. Hoewel je dan ook weer moet zeggen dat deze kritische blik nooit vast verworven eigendom van kerk en gelovigen is. Onze ogen moeten telkens weer geopend worden. Gods genade en de door die genade gewekte waakzaamheid moeten ons daar op het spoor houden.

Voor ons geloof is de betrokkenheid op de grote sociale en globale vragen wezenlijk. Als we niet opkomen voor recht en barmhartigheid in onze samenlevingen, gaat er met ons geloven zelf iets mis. Het dreigt dan te vergeestelijken - in de slechte zin van het woord. De Heilige Geest drijft tot incarnatie: liefde wil vlees worden, handen en voeten krijgen, solidair worden met mensen aan wie onrecht geschiedt of die het om andere redenen niet trekken. Daar worden mensen gekruisigd en dus horen christenen het daar mee uit te houden, zoals een mens het ook hoort uit te houden met het eigen verdriet en het eigen kwaad. Wie het van DISK niet wil horen, kan voor dezelfde boodschap bij paus Franciscus terecht.

Waar gaan de zaden naartoe?

DISK was deel van een groter netwerk en was daarin een actief element. Het was een spin in een web en weefde talloze draden. Het verbond de kerken, groot en klein, onderling. Het verbond kerken, humanisten en vakbonden. Het verbond de maatschappelijke stem van het geloof met de gewonere diaconie van de kerken. Het verbond theologen van de academie met het gewonere veldwerk van diaconale werkers. Er verschenen studies en analyses en handige praktijkboekjes. Er werden cursussen gegeven en trainingen opgezet. En natuurlijk waren er de AKN/EVA-groepen, waar de ervaringsdeskundigen met betrekking tot de armoede het woord kregen.

Dat netwerk zal ons missen, want DISK was een actieve en betrouwbare partner. Maar een aantal zaadjes zal als vanzelf naar grond in de perken in de buurt waaïen om daar opnieuw wortel te schieten en te bloeien. Dat een aantal activiteiten van DISK door groepen uit het netwerk gedeeltelijk en ook anders, maar toch echt waargenomen zal worden, is ook een troostende gedachte bij ons afscheid.

Voor de katholieke kerk was DISK het enige landelijke orgaan, op het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad (LKDB) na en een 0.2 fte assistent voor de bisschop-referent van Kerk en Samenleving. Het LKDB is een beraad van de diocesane diaconale werkers die elkaar adviseren, zodat niet ieder opnieuw het wiel uitvindt. Aan het LKDB is verder de site www.rkdiaconie.nl gekoppeld, het participeerde in SchuldHulpMaatje en geeft het blad *Diaconie & Parochie* uit. Maar er is geen enkele professionele kracht actief in de ondersteuning van landelijke activiteiten. Het wegvallen van DISK heeft een proces op gang gebracht om te proberen bisdommen, religieuzen en fondsen te activeren om mensen aan te trekken om deze lacune te vullen. Daarmee zou ook een minipartner voor de diaconale afdeling van Kerk in Actie kunnen ontstaan. De katholieke kerk staat er daarmee op diaconaal terrein landelijk slechter voor dan de Protestantse Kerk in Nederland. Maar iets is beter dan niets. Via het Diaconaal Platform is er een oecumenisch contact tussen landelijke diaconale werkers, waar ook de kleinere kerken bij zijn aangesloten. Dus ook met hen blijft de institutionele mogelijkheid voor oecumenisch contact en uitwisseling rondom het werk mogelijk. We rekenen erop dat de bekende onderzoeken naar het beroep dat er op diaconieën en caritasinstellingen wordt gedaan, welke in samenwerking met het Kerk in Actie, het LKDB en de Vincentiusvereniging werden opgezet, kunnen voortgaan. Aan de opeenvolgende kabinetten moet gemeld blijven worden, wat een gebrek aan armoedebestrijding teweegbrengt. Ook zullen Kerk in Actie en de Raad van Kerken proberen voor de zaken rondom armoede professionele menskracht aan te nemen.

De zaken rondom economie en duurzaamheid staan bij Kerk in Actie blijvend op de agenda. Trinus Hoekstra staat daar garant voor degelijke begeleiding.

Voor de reflectie op diaconale arbeid staat vanouds de Diaconale Studiekring met haar tweejaarlijkse studiedagen in de Bergkerk te Amersfoort garant. De redactie, die de twee voorgaande handboeken (*Barmhartigheid en Gerechtigheid* en *Diaconie in Beweging*) heeft uitgegeven is momenteel bezig met een derde boek met vragen rondom de methode van diaconale zorg. Ook dat gaat dus nog door. We moeten wel constateren dat aan de verschillende theologische faculteiten en hbo-opleidingen de reflectie op diaconie een zorgenkind blijft.

“Een aantal zaadjes zal als vanzelf naar perken in de buurt waaïen.”

Bloemen zorgen voor zaden en dus is voortgang mogelijk, ook wanneer er iets afsterft.

Uw zending begint nu

Aan het eind van elke eucharistieviering klinkt: "Gaaf nu allen heen in vrede." Dat betekent niet alleen, dat men het kerkgebouw ordelijk (in vrede) dient te verlaten. Het betekent ook dat men de vrede, die van Godswege ontvangen is in de viering, met zich meeneemt het gewone leven in. Met andere woorden, dat we als tot vrede gebrachte mensen vredeftichters moeten worden. Op vrije zondagen bezocht ik wel eens de vieringen in de Domkerk in Utrecht. Daar eindigde de liturgie vaak met de zegen, waarna ons gezegd werd: "Uw dienst in de wereld begint nu." Dat fuit naadloos aan bij de uitleg die ik gegeven heb van "Gaaf nu allen heen in vrede." Ik wil deze bundel bloemen met diezelfde woorden beëindigen. De taken waarvoor DISK stond en die het niet meer zelf kan uitvoeren, zoals het dat tot nu toe gedaan heeft, blijven behoren tot de dienst, waartoe de kerken geroepen zijn. Ieder van ons gaat er nu op een andere manier mee door en de kerken moeten er goed op letten dat ze hen niet veronachtzamen. Daartoe is ons vrede gegeven en zegen toegezegd.

Jozef Wissink is vice-voorzitter van Stichting Landelijk bureau DISK.

“
Gaaf nu allen
heen in vrede.”

COLOFON

Landelijk bureau DISK is een oecumenische stichting die zich richt op het brede terrein van geloof en economie. Opdrachtgevers, financiers en doelgroepen van DISK zijn de kerken in hun missionair-diaconale betrokkenheid op het terrein van geloof en economie.

Op grond van haar kernwaarde ziet DISK het als haar missie om kerken als getuigen van Gods beloftevolle perspectief van gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping te ondersteunen in en toe te rusten voor hun missionair-diaconale opdracht in de samenleving, in het bijzonder op het terrein van geloof en economie.

De werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA is een interkerkelijke werkgroep, ingesteld door de Raad van Kerken in Nederland en het arbeidspastoraat DISK. Sinds 1987 voert de werkgroep campagnes tegen verarming en verrijking, vanuit de kerken.

Bewerken, bewaren en doorgeven is een eenmalige uitgave ter gelegenheid van beëindigen van de werkzaamheden van Landelijk bureau DISK en de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA per juni 2014.

Foto's: Archief Esther van der Panne (pag. 12), Archief Marja Vliegthart-De Jong (p.68 en 69), Archief Joke van der Zwaard (pag. 47), Hanneke Arts-Honselaar (pag. 45, 46 en 58), De Betho (pag. 15, 35, 39 en 41), Peter de Bie (pag. 4), Interkerkelijk Diaconaal Overleg Lelystad (pag. 34), Kerk in Actie (pag. 23 en 61), Landelijk bureau DISK (pag. 31, 37 en 70), Otto Lussenburg (pag. 22), Chris Pennarts Fotografie (pag. 17, 27, 51 en 53), Anne Paul Roukema/ChristenUnie (pag. 59), SchuldHulpMaatje (pag. 63 en 65), Stichting Minima Hellendoorn (pag. 57), Thinkstock (pag. 1, 6, 10, 11, 25, 29, 49, 72, 74 en 76). De tekst op de achterzijde *Zegen* van Andries Govaart is afkomstig uit *Medemens*³, uitgegeven door Kerk in Actie, november 2013.

Aan de totstandkoming van deze uitgave werkten mee: Bert Altena, Wim Althuis, Hanneke Arts-Honselaar, Peter de Bie, Alle Broersma, Hub Crijns, Rikie Dommerholt, Gerard van Eck, Trinus Hoekstra, Teus Hubert, Wim Moggré, Herman Noordegraaf, Esther van der Panne, Carola Schouten, Erna Smeekens, Kees Tinga, Richard Vissinga, Carla van der Vlist, Aafko de Vries, Marja Vliegthart-De Jong, Jozef Wissink en Joke van der Zwaard.

Redactie: Peter de Bie, Hub Crijns, Gerard van Eck en Trinus Hoekstra

Eindredactie: Peter de Bie en Gerard van Eck

Vormgeving: Hans van Eck (Impressio Communicatie), Alphen aan den Rijn

Zet- en drukwerk: Drukkerij De gebroeders Roggeband, Breda

Overname van artikelen is toegestaan na overleg met de redactie.

Adres redactie: Landelijk bureau DISK, Luijbenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch, telefoon 073 – 612 82 01, e-mail info@disk-arbeidspastoraat.nl, homepage: www.disk-arbeidspastoraat.nl.

ZEGEN

Het ga je goed.

Moge wat op je weg komt

jou tot zegen zijn:

de vreugde van de ontmoeting,

de pijn van de ontbering,

de tijd van de verwachting,

het genot van de volheid,

de kaalte van het gemis.

Moge jouw leven anderen tot zegen zijn:

dat je ogen met mildheid kijken,

dat je handen open zijn en opbouwen,

dat je luistert tot in het zwijgen,

dat je woorden oprecht zijn

en dat je in hart en nieren bewogen bent

om de mens op je weg.

God zegene jouw weg,

moge jouw leven tot Gods eer zijn.

Andries Govaart

Uit: Medemens³

EN

DOORGEVEN